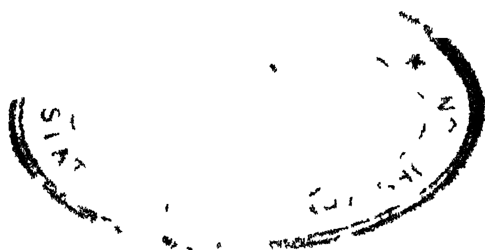
KA JINGPULE SHAPHANG KA KTIEN

M. B. JYRWA

KA JINGPULE SHAPHANG KA KTIEN

M. B. Jyrwa

1993

Published by

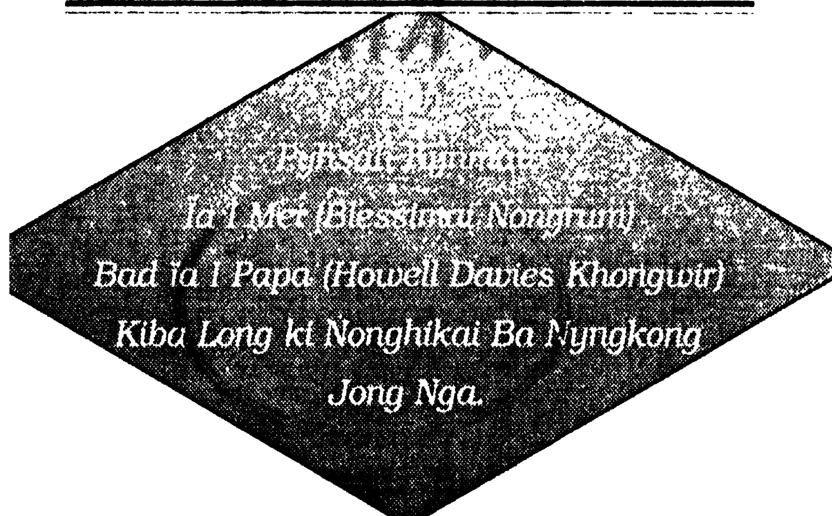
KHASI BOOK STALL

Room No. 38 – Synod Super Market

Mawkhar – Shillong 793 002.

Ka Jingpule Shaphang Ka Ktien

1st Edition 1995 - 5000 Copie

GG 715

Don Bosco Press,
Don Bosco Technical School
Shillong - 793 003
Meghalaya

Ka Jinglamphang

Kane ka kot ka long shi bynta na ki jingkren ba la kren ha ka **Refresher-Cum-Orientation Course in Khasi Language Teaching** na ka bynta ki nonghikai kiba hikai Khasi ha College. Ka la don ka jingpyrkhat hapdeng ki nonghikai ba dei ban kren ei ei halor ka phang **Ka Jinghikai Lingkwistik.**

Kane ka kot ka long ka ba lyngkot eh. La kdew ïa ki ba bun kiei kiei tang kum ban shu mait phang; namarkata ym lah ban ong ba ka long tang ma ka hi ka ba dei ban pule. Ha ka bynta ba shadien jong ka kot la buh ïa ki kyrteng jong kiwei pat ki kot ïa ki ba dei ban pule da kito ki ba kwah ban shemphang shuh shuh halor ki bynta ba pher jong ka tnad jingpule lingkwistik.

Ka la don ka jingpyrshang ban spel Khasi ïa ki kyntien English ki ba beit ki ba marwei bad ïahap ha ka spel Khasi ïa kito ki bym beit, ki ba ha ka rukom phreis, ym shym la leh kumta. Lah ban don ka jingpyrshah ïa kane da ki katto katne, hynrei nga-ngeit kane ka long ka rukom ba dei ban bud haba lah khmang ban ai ïa kito ki kyntien shim kylliang ka dur bad sur Khasi bad hapoh ki saikun ka kramar Khasi.

Ka kot ka long ka jingpyrshang ban ai ha ki nongpule ka lad ban sngewthuh, kaei ka lingkwistik, bad kiei ki bynta ba pher ba don ha ka.

Ka bynta ba dei ïa ka **Tense, Aspect** bad **Modal** ka hap ha ka Syntak. Ki nongpule kin shem ba kane ka kham pher na kiei kiei ba la thoh shaphang jong ki ha kiwei pat ki kot Khasi. Ki nuksa ba la kdew ha kawei pa kawei ka jingpyndonkam, nga ngeit ki ïarap ban pynsngewthuh ïa ka jingïapher kawei ka jingpyndonkam na kawei pat.

Ha Sharing Cottage,
Lumbhalang,
Nongthymmai,
Shillong - 793 014.

M. B. Jyrwa

KI EYNNONG

Ki Kot Ba la Pyndonkam

Bareh, Mondon : **Khasi English Course And Grammar** Ri Khasi Press, Shillong, 1929.

Comrie, B. **Aspect,** Cambridge University Press, 1976

Comrie, B. : **Tense,** Cambridge University Press, 1985

Crystal, David : **Linguistics,** Penguin Books, Reprint, 1974

Crystal, David : **A First Dictionary Of Linguistics And Phonetics,** Andre Deautch, London, 1980

Jyrwa, M. B. : **A Contrastive Study of Tense And Aspect In Khasi And English With Reference To The Teaching of English To Khasi Speakers,** M.ED. Diss. submitted to the University of Manchester, U. K. 1984

Robins, R. H. : **General linguistics: An Introductory Survey,** Longman Linguistics Library, London, 3rd. ed, 1980

Singh, N. : **Hint On the Study Of The Khasi Language,** KJP Synod, Shillong, 9th. ed 1979

Sten, H. W. : **Ka Histori Ka Ktien Khasi,** Shillong, 1980

Sten, H.W. : Tense In Khasi Language" in **Khasi Studies,** Vol. I. No. I April-June, 1987

LYNNONG 1 KA LINGKWISTIK

Balei ngi dei ban pule lingkwistik ?

Ban jubab ïa kane ka jingkylli, nyngkong eh dei ban sngewthuh kaei ka lingkwistik. Ka lingkwistik ka dei ka tnad jingpule ba dei shaphang ka ktien. Ka lah ban long kano kano ka ktien jong kano kano ka jaidbynriew ha kano kano ka dong jong ka pyrthei. Ka ktien, kum ka jingpule ka lah ban long kato ïa ka ba ym don briew shuh ba kren ïa ka, e.g., ka Latin, hynrei la pule tang namar ki jingthoh bad ki jingpynïaid niam (liturgy) ne jingmane Blei. Ïa ka ktien bym don shuh ba kren, la ong ka ktien ka ba la ïap. Ki ba bun ki ktien ha ka pyrthei kim dei ki ba la ïap; kine ki long ka bynta ba kongsan eh ha ka jingpule lingkwistik.

Kat kum ka lingkwistik ïa ka ktien la pule ha ki lai kyrdan ba pher kumne: **Phonology, Morphology** bad **Syntax,** (Yn spel Khasi ïa kine **Phonoloji, Morpholoji** bad **Syntak).** Ka Phonoloji ka batai ïa ka ktien ha ka liang ki **jingsawa,** kata, ki sur sawa **Bowel** (vowel) bad **Konsonan** (Consonant) ki ba don ha kata ka ktien. Ka Morpholoji pat ka batai ïa ka dur jong ki kynnoh bad kyntien. Kane ka peit ïa ki ba kum kino ki jingïasnoh lang ki bowel bad konsonan ki ba lah ban pdiang bad bym lah ban pdiang. Kum ka nuksa, ka morpholoji ka ïathuh ïa ngi ba ha ka Khasi ïa u jingsawa /b/ ym lah ban pynbud da u /p/ lada u /b/ bad /p/ ki hap hapoh kawei ka kynnoh. Dei na kane ka daw, ha ka Khasi ngim don kynnoh ne kyntien ba sdang da ki **bp.** Ka Syntak pat ka peit ïa ka ktien na ka liang kumno ki kyntien ki pynlong ki jingong ba don jingmut bad ki aiñ trei kam ki ba kumno ki don ha kata ka ktien. Ki aiñ trei kam, ngi dei ban sngewthuh, ki pher kawei na kawei pat ka ktien khamtam lei lei lada kita ki ktien ki long na ki kur (language family) ki ba ïa pher.

Ka lingkwistik ka long ka jingpule ka ba sngewtynnad; ka ai ha ki nongpule ki jingshemphang ba thymmai shaphang la ka jong ka ktien. Hynrei don bun ki ba pyrkhat ba ka lingkwistik kam long ka jingpule ka ba donkam. Ki ong balei ban da pule shaphang ka ktien haba ïa ka la nang lypa

naduh dang khadphra bnai ei ei. Kane ka jingong ka long khamtam lada ka ktien ba pule ka dei ka ktien lajong. Shi sien pyrkhat, lehse ngin pyrkhat ba kane ka jingkdew ka long ka ba shongnia. Hynrei kam long ka nia ka ba lah ban ïeng ynda haba la buh lang ïa ka ha khmat kiwei pat ki tnad jingpule. Peit ïa ka jingpule ka ba ïa dei bad ki khmat (opthalmaloji/opthalmalogy). Baroh ngi don khmat, kata khlem da kren ïa kito ki ba anna. Da ki khmat ngi lah ban ïohi ïa lade ha ka ïit khmih, ha ka um ha top, ha khiew, ha pung etc.; ngi lah ban ïohi ïa kiwei ki para briew, mrad, jingthung, jingpynlong ha ka mariang, tiar ba la shna da ki briew: ngi lah ban ïohi hajan bad shajngai ruh. Ngi don ki khmat bad ngi la nang ban peit lyngba jong ki naduh ba ngi dang khunlung. Te haba kumta donkam aïu ban dang pule shaphang ki khmat, ne ban long doktor khmat. Ki jingpule, la ka long lingkwistik ne opthalmaloji, ki long ki jingpule ki ba don la ka jong ka dor, la ka jong ka jingmyntoi: ki long ïa ki ba ngim lah ban shu kyntait bad kheiñ ñiut ïa ki.

Haba ïa nujor ïa ka lingkwistik bad ka opthalmaloji lah ban pynrem ïa ka lingkwistik kum ka jingpule ka bym da myntoi eh ïa u ba bun ba lang. Ka opthalmaloji ka lah ban ïarap ïa ki briew da ka ba thew katno u briew u lah ban ïohi hajan ne jngai, ïa ki dak ki ba kumno u lah ban ïohi. Halor kane lah ban ai dawai khmat ne ïit khmat ki ba biang ïa ka jingdonkam uta u briew. Lada don ka jingshah tap kata shiliang ne baroh arliang, lah ban weng noh ïa kata. Lah ban bujli ïa ki khmat ki ba la sniew da kiwei pat ki ba bha. Lah ban shim ïa ki khmat jong ki briew ki ba la pang eh bad mynsaw jur ki ba ap sa tang ban ïap, buh tyngkai ïa kine ha ki jaka ba la pynkhreh lypa, bad sa buh pat ïa ki ha uno uno u briew u ba ki khmat trai jong u kim trei kam shuh. Ki jingmyntoi ki long ki ba bun shisha, bad kumta ruh ka long bad ka lingkwistik.

Haba don kano kano ka jingbymlah kren, kata naduh dang kha, ne ka jingjah syndet ka jinglah ban kren da u briew u ba la ju nang ban kren na ka daw ka jingkyndit ne aksiden aïu re, ka jingthlun, ne ka jingbymbiang ha ka khlieh ne bor pyrkhat - ka ba pynpaw ïa kane ka long borabor ba ym sngewthuh shuh ïa ka ba ki kren -- daei yn ïarap ? Don shibun ki lad jingïarap bad ka jingjop jong ka jingïarap ka shong ha la ka jong ka jong ka jingïadei hynrei ngi dei ban tip ba kawei na ki lad jingïarap ka dei ka lingkwistik. Dei na kane ka daw ba shatai sha ri sepngi la pule ïa ka lingkwistik

ym tang da ki nongpule ha college bad university hynrei da ki ba trei ïa ki kam kum ki **Speech Therapist, Audiologist, Psychologist, Paediatrician** bad **Language Pathologist.**

Ki jingshitom kum kitei ba la kdew haneng kim da kynrei shane sha ngi, hynrei ka jingpule lingkwistik kam long eh tang na ka bynta ki jingpang ba ïa dei bad ka jingthlun ne jingbymlah kren, hynrei ka long kyrpang ban sngewthuh kaei ka ktien, kumno ka trei kam bad kumno ruh la pyndonkam ïa ka da ki briew ki ba pher ba pher.

Ki jinglong ba kongsan jong ka ktien

Ka jinglong ba kongsan eh jong ka ktien ka long ba ka long ma ka ka lad lyngba da ka ba ngi ïa sngewthuh iwei ïa iwei Kum ka lad ïa sngewthuh iwei ïa iwei, ka ktien ka long kum kiwei pat ki lad ïa sngewthuh iwei ïa iwei. kata kum ka jingïakren da ka ba shu pyni dak da ka khlieh, khmut khmat, kti bad kjat. Hynrei ka ktien ka pher na kine namar ki kyntien hapoh jong ka ki ïaid katba kum ki aiñ trei kam bad namarkata, ka don jingthikna ha ka. Kiwei pat ki jingpyni dak kim long ki ba thikna, e.g., ka jingkyrdem kjat ha madan ka lah ban mut ka jingpyniahap sur bad ka jingrwai, hynrei ka lah ruh ban long u dak sangeh (pause) jong ka jingmut jingpyrkhat, ka lah ruh ban long u dak ka jingnang san (progression) jong ka jingmut ha u briew. Ïa kine ki jingmut ba pher ha ka jingkyrdem kjat lah ban sngewthuh tang da uta hi u nongkyrdem. Uwei pat u nongkyrdem u lah ban nym don ïa kijuh ki jingmut ha u ha ba u kyrdem kjat. Ka jingthikna jong ki aiñ trei kam jong kano kano ka ktien ka don naduh ka kyrdan phonoloji, morpholoji haduh syntak. Ha ka phonoloji ngi ïohi ba ïa ki kyntien lane ki kynnoh ym lah ban pynlong tang da ki konsonan suda, katba lah ban leh kumta da ki bowel. Ngi ïohi shuh shuh ba ha ka Khasi ngim don ïa u konsonan /g/ (wat la ngi don ha ki dak), ngi don tang u /k/. Dei na kane ka daw ba ïa ki kyntien English ki ba sdang da u /g/ e.g., **girl,** ki ba bun ki Khasi ki kynnoh ***kirl.** Nalor kine, ngi ïohi ruh ba uwei u konsonan u shah ktah pynkylla ha uwei pat u konsonan u ba bud mar syndah, e.g., u **ng** (/ŋ/) ha **jing**-u kylla **m** (/m/) lada u konsonan u ba bud u dei u **b** (/b/): kumta **jingbam** ka kylla noh **jimbam.** U **m** (/m/) u ktah kylla sa ïa u **i** (/ɪ/) ha kata ka rukom ba u **i** um jrong shuh, hynrei u kham kynriah ban sawa noh kum u **y** ɰ (/ɨ/) bad kumta na ka **jimbam** ngi ïoh **jymbam** ha ka jingong **Sa wan thied jymbam ho**

Ka jingthikna bad jingbeit ka rukom trei kam jong kano kano ka ktien ka paw ha ka kyrdan morpholoji ruh. Shim ïa ka kynnoh **jing-**. Phin shem ba kane ka wan borabor na khmat jong kiwei pat ki kyntien kum **jingthiah, jingsuk.** Lada ka **jing-** ka ïa don lang bad kiwei pat ki prefix, kum **pyn,** ka jaka jong ka **jing.** kan long borabor ha kadiang duh, e.g., **jingpynthiang, jingpynïathoh.** Ka **jing.** kam lah ban don hapdeng ne ha dong na ka liang kamon jong ka kyntien, e.g. ***pynjingthiang, *pynthiangjing.**

Ha ka kyrdan syntak ruh ki aiñ ba ryntih bad thikna ki trei kam, e.g., ka kyrteng jong uno uno u briew ne mrad kam lah ban ïeng khlem ka Noun Marker (NM) ka ba biang, kum **u John, u Tiffin.** Shisha, ka Third person Noun ha ka Khasi kam lah ïeng khlem ki Noun Marker ha shuwa jong ki. Ha ka **u John, u** ka dei NM bad **John** ka Third Person Noun lane Proper Noun. Don sa kiwei pat ki nuksa ba lah ban kdew ban kyrshan ïa ka jingbat aiñ ka ktien tangba kane kam dei ka jaka ban ïa kren shaphang kane.

Kawei pat ka jinglong kyrpang jong ka ktien ka long ka jingbud laiñ jong kawei ka kyntien ïa kawei pat. Kane kamut ba haba kren, u nongkren u sdang na kawei ka kyntien bad pynbud ïa kata sa da kawei pat bad haba sngap sngew la kumba ki kyntien bad jingong baroh ki ïa bud laiñ. Kane ka jingïabud ka paw khamtam ch ynda haba ïa ka jingkren la thoh.

Ka jinglong kaba lai ka long ka jinglong ar syrtap. Kane ka mut ba don ar syrtap ki jingpynpeit ha shuwa ban ong ïa kano kano ka jingong. Ka ba nyngkong ka long ba u ba kren u dei ban jied bad buh beit shuwa ïa ki sur sawa bowel bad konsonan ha ki kyntien. Ha kajuh ka por u nongkren u buh beit ïa kita ki kyntien ba u la jied ha ka dur ka sentens. Kane ka jingbuh beit kumne ka pynnih ïa ar tylli ki bynta ba kongsan jong ka ktien: (i) Ka jingbuh beit ïa ki jingsawa (Phonological system) bad (ii) ka jingbuh beit ïa ki kyntien kat kum ka Kramar (Grammatical system). Ïa kine ar kyrdan ki jingbuh beit ba donkam ha shuwa ba u ba kren un lah ban kren la khot ka **Double Articulation** lane jinglong ba ar syrtap jong ka ktien.

Ngi la kdew sha khmat ba ka ktien ka pyndonkam ïa ki bowel bad konsonan, bad kine ki long ki ba tang khyndiat eh ha ka jingbun. (Lada kheiñ ïa kane tang na ka liang ki dak a, b, k.........y ngi ïohi ba ka Khasi ka don tang arphew

lai (23 tylli). Hynrei na ki bowel bad konsonan ba tang khyndiat tylli ngi lah ban thaw da ki phew hajar ki kyntien, bad ruh ki sentens ki ba thymmai ïa ki ba ym lah ruh ban ñiew. Lada jia ba ha ka kiten ym don lypa ki kyntien ki ba biang na ka bynta kawei ka tiar ne jingsniew, ki briew ki ba kren ïa kata ka ktien ki lah ban thaw kyntien; ki lah ban shim kylliang na kiwei ki ktien bad wanrah ïa ki hapoh ka **phonological system** bad **grammatical system** lajong. Kane ka kdew sha kawei ka jinglong ba kyrpang jong ka ktien bad kata ka long ba ka lah ban pynroi ïa lade haduh katta katta. Dei ban pynkynmaw ba ka jingpynroi ka dei ban long kat kum ki ain trei kam jong kata ka ktien. Dei na kane ka daw jong ka jingïasyrtap kawei ka jingbuh beit ha kawei pat ba la ong ba ka ktien ka dei ka 'system of systems'.

Kawei pat ka jinglong ba kongsan jong ka ktien ka long ba ka jingsawa jong ka kam don jingïadei ei ei ruh em bad ka jingmut Kane ka mut ba ki kyntien bad jingong kim don jingiadei ei ei bad ki jingmut ki ba don ha ki. Ki jingmut ki ba don ha ki ki long ki ba la shu ai ha ki pateng la pateng da ki briew ki ba kren ïa kata ka ktien. Dei na kata ka daw ba ïa kajuh kaei kaei e.g., Ka **Ïng**'ha ka Khasi ka long ka **ing**, ha ka English ka long **house** bad ha ka Hindi ka long **ghar**. Shisha don ki kyntien ha kano kano ka ktien ruh kiba don ka jingïadei ba jan bad ka jingmut jong ki. Lada ngi shim ïa ka kyntien **splash** ha ka English, ngi sngewthuh ba ka jingmut ka ïa jan bad ka jingsawa, kata, ka jingtheh ïa kano kano ka ba long um ka ba da sawa artad **splash. Phiaw** ha ka Khasi ka long kawei ka kyntien ka ba ka jingmut jong ka ka iajan bha bad ka jingsawa. Hynrei ki ba kum kine ki kyntien kim long ki ba bun.

Ka ba kham kyrpang ka jinglong jong ka ktien ka long ba lah ban pyndonkam ïa ka lyngba ki lad ki lynti ba pher bapher. Lah ban pyndonkam ïa ka ha ka jinglong tynrai jong ka (primary nature) da ka ba kren, nangta sa da ka ba thoh, da ka **short hand, Braille, Morse, Sign language** bad kiwei. Tangba dei ban kdew hangne ba kine baroh ki dei ban ïaid katkum ki aiñ phonoloji, morpholoji bad syntak jong kata ka ktien. Kiwei pat ki lad pynsngewthuh (system of communication) kum ka Traphik lait (Traffic light) ne ki dak kdew ha surok (róad sign) ki long ki lad ba lah ban pyndonkam tang shi rukom, ym ar lai kum ka ktien.

Ki traphik lait bad ki **road sign** ki don tang shi jingmut hynrei ka ktien ka lah ban don palat ïa kawei ka jingmut.

Kane ka shong kat kum ki briew kiba pyndonkam ïa ka, bad kat kum kiwei pat ki jingmut ba lah ban pynphnieng nangta. Kumta **u bitor ïong** u lah ban long u bitor u ba ka rong jong u ka long ka ba ïong; u lah ruh ban mut beit ka kiad ïa u nongdih kiad. Ïa ki traphik lait bad **road sign** lah ban pyndonkam beit tang ha ki surok rit ne surok bah, hynrei ïa ka ktien lah ban pyndonkam ha ïng, ha surok, ha skul, ha jingthiah, ha ka **telephone,** lah ban kren ïa ki jingjia ki ba la jia bad bym pat jia, ban ai dur ïa ka jingmutdur bad ïa kine baroh lah ban leh tang da ka ba buh beit ïa ki kyntien tang ba ha ka rukom ka ba kham kyllaiñ lehse (organised the material in a complex manner).

Ka ktien ka long kata ïa ka ba la shu ïoh pateng na ka ba kha ba long, bad na ka imlang sahlang. Ka jingïoh pateng na ka ba kha (genetic) ka long ba u khynnah u ïoh ïa ka ktien ba kren ki kmie ki kpa, bad u san ryngkat bad ki jinglong jong baroh ar : ka kmie bad u kpa. Na ka imlang sahlang u lah ban ïoh ïa ka ktien ka bym dei ne ka ba dei kajuh bad kata ka ba u ïoh na ki kmie ki kpa. Lada ha ka imlang sahlang ka ktien ka pher na ka jong ki kmie ki kpa, ïa kata ruh u khynnah u lah ban nang. Kane ka mut ba ïa ka ktien lah ban ïoh pateng, lah ban nang da ka ba don hapdeng jong ka bad da ka ba shah hikai ruh.

Ki tnad ha ka Lingkwistik

Ka lingkwistik kum ka jingpule ka kynthup ïa kine ki tnad harum.

Historikal lingkwistik

Ka jingpule shaphang kumno ka ktien ka kylla bad roi kat kum ka jingïaid ka por ka dei ka historikal lingkwistik. Hangne ka jingpule ka kylli balei ka ktien ka kylla bad kumno ka roi. Ka ktien ka 'kylla' kat kum ka jingdonkam ki briew ki ba kren ïa ka. Ka kyntien 'kylla' ka kham mut ïa ka jingduh noh jong katto katne ki kyntien bad ka jingmih da kiwei ha ka jaka jong ki. Hangne ha Shillong ki kyntien **sohpairah, nub** ki ba thew ïa ki tiar ki ba u Khasi hyndai u pyndonkam ha ka jaka ka **sabon** ki la nang jah noh. Ki ba tip shaphang kine ki don bun hynrei ym ïoh lad ban pyndonkam ïa kine man la ka sngi namar ba ha kine ki sngi ngim ïoh **sohpairah** lane **nub** ban sum, sait lane khlieng da ki. Kim die **sohpairah** lane **nub,** hynrei ki die sabon, shampu

bad powder saitjaiñ. Ka sabon ba shna na u sohpairah kam long shuh u sohpairah hynrei ka sabon. Te kumta ngi ïohi ba ka jingjah jong ki kyntien na ka jingpyndonkam ka ïaid ryngkat bad ka jingïoh ne jingbymïoh kynrei ïa ki mar ki ba da kata ka kyrteng. Ki kyrteng mar ki ba kynrei, bad ki ba ki briew ki pyndonkam bha ki sah kynrei kito ki bym kynrei ki duh noh bad ha ka jaka jong ki wan noh da kiwei pat. Ka jingkylla ha ka liang ki kyntien ka long ruh na ka daw ka jingïakhleh bad kiwei pat ki jaidbynriew ki ba kren da kawei pat ka ktien. Ka kyntien **kyrkit** kam shym don lypa ha ka Khasi, hynrei ka mih ynda haba u Phareng u wan shong ha kine ki lum bad u ïaleh kai **cricket** ha **Madan Kyrkit** lane **Kyrkit Laban.** Ka kyntien **tikir** (Ka Kot Tikir) ka ba long ka kyrteng jong kawei na ki kot niam ka Balang presbyterian ka mih na ka kyntien English **Catechist.** Ka jingkylla na ka **Cricket** sha ka **Kyrkit** bad **Catechist** sha **ka kot Tikir** ka long ka jingkylla khamtam eh na ka liang ka jingkynnoh ne jingsawa haba kynnoh. Lada peit bniah ïa kane ka jingkylla lah ban ïohi ïa kine ki jingshisha harum.

Haba phiah ïa ka kyntien **cricket** ha ki ar kynnoh ngin ioh **cric** bad **ket.** Ka jingkylli ka mih hato kunno **cric** ka kylla **kyr** bad **ket** pat **kit.** Katba lah ban sngewthuh bad ban lum jingtip ka ktien Khasi kam don kyntien ba don ar kynnoh ha ka ba ka kynnoh ka ba nyngkong ka sdang na u **Kr............** . Ki ba shi kynnoh te ki bun, e.g. **kriah, kria, krai, krew, krei** etc. Ki ba ar kynnoh te imat don tang kito ki ba sdang da u **Kyn-**, bad **Kyr-**, e.g., **kynton, kyntiew, kyrtong, kyrpang.** Na ka daw ka jingbymdon **kr-**, ka shkor u Khasi u ba mynshuwa haba ka sngap ïa ka kynnoh **cric-**, ka ïohsngew kumba ka long **kyr-**. (Hangne dei ban kdew ïa ka jingshisha ba ki briew ki ïohsngew ïa ka ktien nongwei kat kum ka rukom ka ktien lajong). Ka kynnoh ka ba ar pat **-ket** ka kylla **-kit** namar ba **-ket** ha ka ktien English ruh ka long hi **-kit** **/krɪkɪt/**. Nalor nangta, ka jingkynnoh **-kit** ka long lypa ka ba kum ka kyntien **kit** ha ka Khasi, kum **kit khia,** te kumta **-ket** ka shu sah hi **-kit.** Haba kynnoh ïa ka kyntien **cricket,** u **-c** u ba ha shuwa u **-k** um shah kynnoh ei ei.

Ka jingkylla jong ka kyntien **catechist** (ka ba mut u nonghikai ïa ki jinghikai shong tynrai) sha **Ka Kot Tikir** ka long na kine ki daw. Nyngkong ngin phiah ïa kane ka kyntien **catechist /kætɪkɪst/** ha ki lai kynnoh: **kæ ,tɪ ,kɪst.** Ka kynnoh ka ba nyngkong ka kylla kot, kata **ˈkæ ⇨ kot** na ka

daw ba ïa ki jinghikai shong tynrai la shon ha ka kot ha ka dur ki jingkylli bad jubab. Ha ka jaka ban don da u nonghikai la shim ïa ka kot kum u nonghikai. Ka kynnoh ka ba ar **ti** ka sah beit kumto namar **tɪ** ka ïajan bad kiwei ki kyntien Khasi kum tidew, tiduh: hynrei **kɪst** ka kylla **kir** namar ar tylli ki daw. (1) Ha ka Khasi ym ju don kyntien ba kut ha u **-s.** Ha ka pateng ba kham mynshuwa ne wat haduh mynta hapdeng jong ki briew ki bym da shong skul bha u **-s** u ba ha ba kut ka kyntien u kylla sha u **-l** lane **-r** lane **-d/t.** Ngi dang lah ban ïohsngew haduh mynta kumno ka **bos** ka kylla **bod/bot, jlis** kylla **jlir/jlil.** Ha kajuh ka rukom u **-s** na ka kynnoh **kɪst** u kylla **-r** bad kumta **kɪst** ka kylla noh **kɪrt.** Hadien kine ki jingkylla ka kyntien **kæ tɪkɪst** ka kylla noh **kot ti kirt,** Ka jingkylli ka ba mih mynta ka long shano u jah u **t** u ba nadien u **-r.** Ka jubab ïa kane ka jingkylli ka long ka daw ka ba ar balei **-kɪst** ka kylla **-kir.** (ii) Ha ka ktien Khasi ym ju don satia kano kano ruh ka kyntien ka ba kut ha ar tylli ki konsonan. Wat u **-ng** u ba i kumba u don ar tylli ki konsonan, pynban u dei tang u wei u konsonan. Ha ki dak phonetik la thoh ïa u **-ng** kumne: **/ŋ/** Namar ba kam long ka rukom Khasi ban don ar tylli ki konsonan, u **-t** u ba bud ïa u **-s** (ba la kylla **-r**) u shu shah ïehnoh kumto, bad kumta **-kirt** ka shu sah nong tang **-kir.** Hadien ba **kæ tɪkɪst** ka la kylla **Kot Tikir,** u Khasi u ba mynshuwa u pyndonkam sa kawei ka aiñ Khasi halor kane. Kane ka aiñ ka long ba kawei pa kawei ka **Third person Noun** ka dei ban shah lam khmat ha ka Noun Marker **u/ ka/i**. Ka kyntien **kot** ka dei ka **Third Person Noun** namarkata ha shuwa jong ka dei ban don ka noun marker **ka,** bad kumta **Catekist/kæ tɪkɪst/** ka kylla long **Ka Kot Tikir.**

Ha ka jingpule lingkwistik don ka jingpyniapher ia ar jait ki rukom pule: **Daikhronik** (Diachronic) bad **Synkhronik** (Synchronic). Ïa kine ki kyrteng la pyndonkam nyngkong eh da u Ferdinand de Saussure (1916) u stad lingkwistik na Switzerland ïa u ba la tip ruh kum u nongseng ïa ka jingpule lingkwistik ha kine ki sngi. Haba ka jingpule ka long daikhronik, ïa ka ktien la pule/peit kum ka jingpule ba dei ïa ka histori jong ka. Kata ka mut, la pule ïa ka na ka liang ka jingsan jingroi. ka jingkylla ruh ha ka jingïaid ka por. Kumta 'ka ïohi ïa ka jingjah jong kiwei ki kyntien bad ka jingmih da kiwei pat ki ba thymmai, ka sur kren ka pher na kawei ka por sha kawei pat. Ki briew ki ba pule ïa ka histori ka ktien English ki ïohi ba ka English ha ka por u Chaucer

ïa ka ba la tip kum ka Old English ka pher na ka English u Shakespeare. kumjuh ruh kane ka pher na ka English ba kren ha kine ki sngi. Ka jingpule lingkwistik haba ka long daikhronik ka peit lut ïa ki bynta baroh jong ka ktien, kata ki jingkylla ki ba don ha ka phonoloji, morpholoji bad ruh syntak lyngba ka por.

Synkhronik pat ka pher namar ka peit ïa ka ktien na ka liang ka jingpyndonkam ïa ka da kita ki ba kren ïa kata ka ktien ha ka pateng/por ka ba thikna. Kane ka mut ba ka jingwad bniah ka long ban ïohi bad sngewthuh kumno ka jingpyndonkam ïa ka ktien ha kawei ka pateng (e.g. 1920-30) ka long lane ka pher na kawei pat (e.g. 1970-80). Lah ban nang pynkhim shuh ïa kane ka jylli da kaba kdew ba ka jingpule ka long kyrpang ïa ka jaka ba shong kita ki briew. e.g. Ka Khasi ba kren ki nong Sohra ba shong ha Shillong ha ka snem 1920-30.

Kane ka jingpynïapher ïa ka **synkhroni (synchrony)** ne ka **daikhroni (diachrony)** ka lah ban pynpyrkhat ïa ki katto katne ba kine ar kim long shuh ki ba don jingïadei. Hynrei ka jingshisha ka long ba kine ar ki pyndap kawei ïa kawei ha ki rukom ki ba pher. Ka ba nyngkong eh ka long ba ym lah ban ai ka jingpule ïa ka histori (daikhronik) jong ka ktien lymda la don shuwa ka jingpule ka ba thikna ïa ka rukom pyndonkom ïa ka ktien (synkhronik). Ka jingkylla ki kyntien, ka jingshim kylliang na kiwei pat ki ktien, ki long ki bynta ka synkhroni, hynrei kine hi kijuh ki bynta ki long shi bynta na ka histori jong ka ktien. Kum ka nuksa, ngi lah ban ong ba ka jingwan rung ki kyntien **tibi** bad **telibishon** ha ka Khasi ka sdang ha ka snem 1982 ha ka por ka Asian Games ka ba la long ha Delhi. Kane ka long jingpule daikhronik. Hynrei ka jingpule, kumno kine ki kyntien ki wan rung kynsan ha ka 1982, kumno na ka T.V. ka kylla **tibi** bad **television** sha **telebishon,** kiei ki jingmut jong ki. Kane ka long ka jingpule synkhronik lingkwistik.

Ha ki kot lingkwistik jong kane ka spah snem, khamtam naduh u Ferdinand de Saussure, haba kren shaphang ka lingkwistik thiori (linguistic theory) ka jingkdew ka long ïa ka lingkwistik ba dei synkhronik. Kane ka long namar ba la pdiang salonsar ba ka jingpule lingkwistik ka dei ban long khamtam eh na ka liang kumno ïa ka ktien la pyndonkam. Ka jinglap bad jingbatai kumno ki briew ki kren ïa kawei ka ktien (e.g. Khasi) ha kawei ka pateng (e.g., 1950-80) ka dei ka lingkwistik na ka liang ka synkhroni. La tip ruh ïa kane kum ka **Deskriptib lingkwistik** (Descriptive Linguistics). Ha

shuwa ba ka deskriptik lingkwistik kan long ka ba la pdiang paidbah da ki stad lingkwistik la pyrkhat, khamtam ha Europe ba ka ktien ka ba khraw tam,. ka ba shai tam bad ka nongmuna ïa kiwei pat ki ktien ka dei ka Latin. Kiwei pat ki ktien bym dei Latin, ne bym don jingïadei ei ei bad ka, ki long ki ktien riewkhlaw. Namar ba ka Latin ka don ki **article,** la khmih lynti ba kiwei pat ki ktien ruh ki dei ban don **article.** Ka ktien English ka long ka ktien ka ba shai namar ka don **article** kumba don ka Latin, hynrei ka Russian ka dei ka ktien riewkhlaw namar ha ka ym don **article** satia. Haba kane ka jingpyrkhat ka synshar ïa ki stad lingkwistik, ka jingpyrkhat ba ka ktien thoh ka dei ban long ka rukom jong ka ktien kren ruh ka synshar. Hynrei ynda la mih ka deskriptik kine ki rukom pyrkhat ki la duh noh, bad ha ka jaka jong ki la mih noh da kiwei. Ki jingpyrkhat ba thymmai, ki long: (i) Kano kano ka ktien ka long ha ka hi ka ba khraw, ka ba shai bad ba biang na ka bynta ki jingdonkam jong kita ki briew ki ba kren ïa ka. Kam long ka ba donkam ba kawei ka ktien kan bud ïa ka rukom jong kawei pat ka ktien. Ka ktien kam long ruh ka ba duk ne riewspah na lade hi. Don bun napdeng ki Khasi ki ba ong ba ka ktien Khasi ka duk. Hynrei lada ngi pyrshang ban sngewthuh bha ïa kane ka jingong, ngin shem ba ka long ka jingong ka ba bakla. ïa kiei kiei ki ba long Khasi ha ka jingdonkam, kat kum ka imlang sahlang u Khasi ka ktien Khasi ka long ka ba riewspah. Peit ïa kine ki kyntien: **bta, sum, sait, sleh, khlieng, phler, sawar** ha ka ktien English lah ban ong tang da kawei ka kyntien: **wash.** Ïa ka kyntien English **cut** ha ka Khasi lah ban ong da ki kyntien ki ba bun bad pher kumne: **ot, pom, shaiñ, thoh, thlieh, mait, pharia, khud** kat kum ka jingsngew donkam uta u nongkren. Ka jingduna jong ka ktien Khasi ka long ha ka liang ki tiar thymmai kiba wan mih bad ki jingmut (ideas) ki ba thymmai. Ynda haba ki jingput jingtem kim long shuh tang da ka **mieng, ka tangmuri** bad **ka nakra** la dei ban don sa ka duitara, ka **kaitar** bad ka **piano.** Ngi shim kylliang na kiwei. Ka jingshim kylliang kam dei ka dak ka jingduk hynrei ka dak jong ka jingim, bad ka jingim jong ka ktien Khasi ka paw khamtam eh ha ka jinglah jong ka ban buh ïa kito ki kyntien shim kylliang hapoh la ka Kramar nalor ba ka ai ïa ki ka dur ka dar Khasi. Khmih bha ïa kane ka nuksa.

Une u **breik** jong kane ka **taksi** um da long bha. Ngan phah **riper** noh ha **workshop** u Deng. Ïeh un shna haduh un da **bes** syndon.

La ju ong ba ka English ka long ka ktien ka ba riewspah. Hynrei ka jingriewspah jong ka ruh ka long namar ba ka la shim kylliang na jan baroh ki ktien ka pyrthei, na ka Latin, French, German bad na baroh ki ri ha ki ba ka Sorkar Bilat ka la synshar. Dang shen, ka English ka la roi sa da ar tylli ki kyntien **glasnost** bad **perestroika** na ka Russian namar kine baroh ar ki la long ki jingpynrung thymmai ha ka Oxford English Dictionary.

Kawei pat ka jingpyrkhat ka ba thymmai ka long ba ka ktien jong kawei ka jaidbyntiew kam donkam ban bud ïa ki rukom jong kano kano kawei pat ka jait ktien. Kane ka mut ba ka ktien kum ka Khasi kam donkam ban don **Present Tense** lane **Adjective** tang namar ba ka English ka don. Ka jingbymdon **Present Tense** ha ka rukom ka ba thikna kam pynlong ïa ka Khasi ka ba kham poh ban ïa ka English; ne ka Russian kam shym kham poh ïa ka English namar ba kam don **definite article.** Ka **Verb** ha ka Khasi kam don jingkylla ei ei na ka hang ka **Person,** kumta ruh ka long ha ka Norwegian. Ïa nujor ïa kine, phin shem ba lait noh na ka English, ka Khasi bad Norwegian ki ïa syriem bha.

	Khasi	**Norwegian**	**English**
I Person	Nga wan	jeg kommer	I come
II Person	Me/pha/phi wan	du kommer	You come
III Person	U/ka/ï wan	han kommer	He comes

Kane ka rukom pule shaphang ka jinglong kyrpang jong ka ktien ka wan rah ïa ka jingïaryngkat dor hapdeng jong ki. Ka pyniar ruh ïa ka jingpule nalor ka Latin, Greek, French, German, English, sha ki ktien ha South East Asia, Africa, Pacific Islands, bad kiwei kiwei.

Ka jingthmu ba kongsan eh jong ka deskriptib lingkwistik ka long ban ai ka kramar jong ka ktien kat kumba la pyndonkam ïa ka. Kane ka mut ba lada ki ba kren ïa ka ktien ki ong **It's me,** ka Kramar ruh ka dei ban ong **It's me** ka dei ka jingong ka ba beit ba biang bha. Kam dei ban pynkylla bad ong ba **It's I** ka long ka ba beit katba **It's me** kam long. Ha ki jinghikai ha skul la khmih lynti ba ki khynnah kin jubab dap ïa ki jingkylli kumne: **Phi itynnad ïa une u syntiew? Hooid, nga itynnad ïa une u syntiew.** Lada ki khynnah ki thoh tang **Hooid,** ki nonghikai kim ai mak namar ki ong, ka jubab kam biang. Hynrei ha ka jingïakren ba man la ka sngi ym ju don ba jubab **hooid,**

nga itynnad ïa une u syntiew; ka jubab ka long beit hooid ne em. Ka Kramar ka ba pdiang ïa ka jubab lyngkot (**hooid** ne **em**) ka long ka deskribtib Kramar hynrei ka bym pdiang ïa kane, kata ka ba kwah ba ka jubab ka dei ban long ka ba dap, ka dei ka **preskriptip** (prescriptive) **Kramar.** Ha kane ka juk jong ka deskribtib Kramar ka preskriptib Kramar kam da leit siew shuh.

Kawei pat ka tnad jingpule lingkwistik ka long ka **Komparetip** (comparative) lingkwistik. Kane kam da pher eh na ka historikal lingkwistik. Ha ka jingshisha ka long hi kajuh tangba ha kane la pule ym tang ïa kawei ka ktien hynrei ïa kiba bun ki ktien na ka bynta ban ïa nujor ïa ka jingïadei hapdeng jong ki. Ha ka spah snem ba khadkhyndai ïa ka Komparetib lingkwistik la tip kum ka Komparetib Philoji (Philology). Ka jingshem ïa ka Sanskrit da u W. Jones (iap 1794) ka la pynlah ïa u Franz Bopp (1816) ban kdew da ka ba ïa nujor, ba ka Sanskrit, Latin bad Greek ki long ki ktien ki ba dei na kajuh ka kur. Ka jingïanujor ki ktien ha South East Asia da u Pater Schmidt (1906) ka pynpaw shynna ba ka ktien Khasi ka don ka jingïadei ka ba jan bad khadwei tylli ki ktien kumne: Khasi, Palaung, Mon, Khmu, Vietmuong, Katu, Bahnar, Pear, Khmer, Jaha, Seno, Semala. Kine ki ktien ki hap ha ka ïing ktien Monkhmer ka ba dei na ka ïing Austro-Asiatic. Ha ka Vol. 2 jong ka **Linguistic Survey of India** na u Grierson, ngi ïohi ba la nujor ïa katto katne ki kyntien Khasi bad kitei kiwei pat ki ktien, bad katno ngin sngewphylla ba ka Khasi ka ïa syriem bad kito kiwei pat.

Ha ka Komparetib lingkwistik don bun ki jingshem ki ba la kylla long ki aiñ ktien e.g. Ka Grim's Law. Kane ka ong ba ka jingkylla ka long borabor kumne :

1.	p	kylla	f	e.g.	Latin	**pater**	kylla	English	**father**
	t	kylla	th	..	..	**tenuis**	..	..	**thin**
	c lane k	..	h	..	..	**cornu**	..	..	**horn**
2.	d	kylla	t	..	Latin	**duo**	..	..	**two**
	e	..	i	..	..	**ed**	..	..	**eat**
	a	..	ei	..	..	ager	..	..	acre
3.	bh	kylla	b	..	Sanskrit	**bhrâtâ**	..	..	**brother**
	dh	..	d	..	..	V**idha**va	..	..	wi**do**w

Ha ka jingpyntrei kam ïa kine ki aiñ la shem ba don ki khep ha ki ba kine kim ïaid kam, bad kumta la sngew dei

ban pynmih da kiwei pat ki aiñ,. e.g. Ka Verner's Law ka ba kdew ba u **-t-** um kylla **-th-** ha ki por baroh, e.g.

Latin	**sta:**	English **stand**
Latin	**est:**	German **ist**

Kine ki nuksa ki pyni ba lada u **-t** u wan nadien u **-s-** ka aiñ u Grimm kam trei kam.

Ka **Sosholingkwistik** (sociolinguistics) ka dei kawei pat ka tnad pule ka ba peit ïa ka jingïadei hapdeng ka ktien bad ka imlang sahlang. Ka peit ïa ka jinglong kyrpang jong ki briew kat kum ka ktien ba ki kren. Ka ktien ba ki briew ki kren ka pynpaw ïa ki jingsngew jong ki halor ki kam, ki jingjia, ka kyrdan jong ki ha ka jingnang jingstad bad jingïoh jingkot. Nangta ka peit ïa ka ktien ka ba ki ong ka **Standard language** lane ka ktien thoh bad haduh katno kane ka ïa pher na kiwei pat ki bym dei ktien thoh. Ka sosholingkwistik ka kynthup ïa ka **ethnolingkwistik** (ethnolinguistics) bad **anthropolijikal** (anthropological) lingkwistik. Kane ka ba nyngkong ka peit ïa ka ktien ha ka jingïadei bad ki jaidbynriew ki ba rit paid, kumno kine ki rit paid ki pher na kiwei ha ka rukom leh bad ktien,. kumno ki kren bad leh para ma ki ne bad kiwei pat ki heh paid ba don lang bad ki. Ka jingpeit bniah ka kynthup ïa ka rukom ïeng/shong (posture) bad rukom pynkhih ïa ka khlieh, kti bad khmut/ khmat (gesture), ka rukom peit bad sur kren ki ba ïaid ryngkat bad ki jingkren. La peit bniah ïa kine khnang ban sngewthuh kumno kine ki briew ki pynbang pynthiang ïa ki jingkren jong ki.

Ka anthropolojikal lingkwistik pat ka peit ïa ka ktien bad kiei kiei ki ba ka pynpaw shaphang ki briew na ka liang ka niam ka rukom, ka kñia ka khriam, ka kheiñ kur kheiñ kha, ki kyntien khot **(e.g. mei, pa, kong** etc.) ïa ki ba don jingïadei bad bym don jingïadei (kinship terms bad terms of address). Kane ka jingpule ka wad bniah ïa ka lynti ïaid jong kano kano ka jaidbynriew ha ka liang ka imlang sahlang, ka kolshor ka ba sop ba spaiñ lang ïa ka kum kawei ka jaidbynriew. Kane ka mut, namarkata, ba lada ngi ong ba ki Khasi ki long ki briew ki ba don akor, dei ban pynshisha ïa kata ym tang da ki jingleh hynrei da ka ktien ba ngi kren ruh.

Ka don sa kawei ka tnad jingpule ba la tip kum ka **Aplaid** (applied) lingkwistik. Kane ha ka jingshisha ka kynthup ïa baroh ki bynta ka sosholingkwistik, hynrei ha kine ki sngi la kham pyndonkam ïa ka ban kdew kyrpang ïa

ka jingpule lingkwistik ha ka jingïadei bad ka jinghikai ïa kano kano ka ktien. Kane ka kham ïa dei badki jinghikai ba la tip kum **Foreign Language Teaching** (FLT), **Second/ English Language Teaching** (SLT/ELT). Ha ki nongbah kum ka Delhi bad Bombay ka FLT ka leit siew bha ha ka kam kum ki nongpynkylla ktien(interpreter) ïa ki toris bad briew sorkar ba wan na kiwei pat ki ri. Ka SLT bad ELT ka ïaid kam bha hapdeng ki nongikai ha skul, college bad Language Institutes. Hangne la hikai ïa ki nongrim ba kongsan ba dei ban bat ha ka ba hikai, ki rukom hikai bad kumno ban sngew/peit ïa ki jingbakla (error) ba ki nongpule ki pynpaw na kawei ka por sha kawei pat.

Hapoh ka aplaid lingkwistik, don sa ka **Kontrastib** (Contrastive) lingkwistik. Ka jingwad hangne ka long ïa ka jingïapyrshah hapdeng artylli ki ktien bad kumno kine ki jingïapyrshah ki khang lad ïa ki nongpule ban nang ïa kawei ka ba ki dei ban nang. Kum ka nuksa, shim ïa ka KHasi bad English, bad ïa ki nongpule ki ba dei ki Khasi ba kwah nang English. Lah ban shem ba kita ki nongpule kim lah satia ban pyndonkam beit ka **Subject-Verb Concord** ha ka English, kata kim lah satia ban kynmaw ba ka **Verb** ka don **-s** nadien lada kata ka **Verb** ka dei ka **present tense**, bad lada ka **subject** ka long ka **Third Person Singular Number Noun** e.g., **he comes.** Kita ki nongpule ki shu ïai thoh bad ïai ong hi ***he come.** Ka jingkylli balei ka long kumne wat hadien ba la hikai shi hikai ïa kane ka mih. Ka Kontrastib lingkwistik ka batai ba kane ka long namar ba ki nongpule ki rah ïa ka jinglong ka ktien Khasi sha ka English kumne: ha ka Khasi, ka Verb kam don jingkylla ei ei la ka subject ka long kano kano ka **person** ruh. Ki nongpule ki shim ba ka long kumjuh ha ka English ruh bad dei namar kane ka daw ki ïai thoh ***he come** ha ka jaka **he comes.**

Ha ka aplaid lingkwistik la shu shim lut ïa ki jingbatai shaphang ka ktien na ka deskribtip lingkwistik bad la pyndei ïa kita ki jingbatai sha ka ba hikai ïa kata ka ktien.

Ka **Saikholingkwistik** (Psycholingkwistik) ka wad ban sngewthuh ïa ka jingïadei hapdeng ka jingïakren bad ki jingpyrkhat hapoh jong u nongkren. Ka jingkren ka long ka ba lah ban ïohsngew, thew bad ïohi, hynrei kiei ki jingpyrkhat hapoh u nongkren ki ba pynlong ïa u ban kren ïa ka ba u kren. Hapoh u briew don ka jingkynmaw (memory), ka jingpynleit jingmut (attention), ka jingsngewthuh ïa kiba u shem ne ïohi (perception), ka jingpynwan dur ïa ka

jingsngewthuh (conception), ka jingkwah ban tip ban nang (learning). Kine baroh ki ïa trei lang ban pynlong ïa u briew ban kren. Nalor kine ka Saikholingkwistik ka peit bniah ruh sa ïa kiwei pat ki daw ki ba pynlong ïa u ban kren ne ban ym kren. Ka jingbym sngewthuh bha ïa ka phang ka jingïakren, ka jingkhan ha la ka jingmut (planning), ki rukom pyntrei kam ïa ka bor kren (strategy) da ki khunlung, kumno ki khunlung ïa ki ba ym shym la hikai lut ïa baroh ka ktien, ki nang ïa ka tang ha ki khyndiat snem ki long ki phang pule jong ka Saikholingkwistik. Ka jingwad bniah halor ka jinglah ki khunlung ban kren ïa kano kano ka ktien ka ba ki ïohsngew la ka long ka jong ki kmie ki kpa, jong kito ki ba ri ïa ki, bad jong ki para khynnah (lada kine ar hadien ki pher na ka jong ki kmie ki kpa) ka la roi mynta kat haduh ba la mih kawei ka tnad jingpule kyrpang tang ïa kane hi bad la tip ïa kane kum ka Eksperimental Saikholingkwistik.

Ban peit bniah halor ka jingïapher u mrad na u briew ha ka liang ka jingnang ban kren ka la pynlong ïa katto katne ki riewstad ka ri America ban ri slem slem bha ïa ki tngaw (Chimpanzee) bad ai jinghkai ïa ki ban kren. Hynrei ka jingshem ka long ba ym lah ban thew janai ïa ka bor thaw sentens (creativity) jong ki kumba ka long bad u briew, namar kine ki tngaw ki lah ban pynpaw tang ba ki sngewthuh ïa ki jingbthah hynrei ba da lade hi kim lah ban pynmih ktien lait noh tang kito ki ktien ïa ki ba la hikai.

Nalor kitei haneng don run sa ka Kompiwteshonal (Computational) lingkwistik. Kane ka long ka jingpule ba dei ïa ka jingkheiñ jingdiah bad rukom trei kam ka Kompiwtar ha ka ba la thew ïa ka jingsawa haba kren. Kane ka ïaid kam ha kito ki jingkylla ktien (automatic translation) ba leh da ka Kompiwtar, bad ha ka ba thaw **Concordance.**

2 KA PHONETIK BAD PHONOLOJI

Ha ka bynta ka ba nyngkong, ngi la peit ïa ka jingmut jong ka kyntien lingkwistik kum ka jingpule bad ïa ki bynta ba pher jong ka. Ha kane ka lynnong pat ngin peit ïa kita kiei kiei (elements/components) ki ba long ki bynta (internal parts) jong ka jingpule lingkwistik.

Ki bynta ki ba nyngkong ch ki long ki jingsawa (sounds). Haba ngi kren ïa ka jingsawa, ngi kren ïa ka jingsawa ka ba mih haba u briew u kren, ym kumba sawa ka kshaid, ne kumba kynud u ngap, ne pah ki shrieh. Ka jingsawa ka ba mih haba u briew u kren ka pher na kiwei pat ki jingsawa bym dei haba kren. Shisha lada ym don jingïapher hapdeng kine, ngin ym ïoh ïa ka jingpule lingkwistik, bad phi kum ki nongpule, phin ym pule satia ïa kane.

Ka jingshisha ka ba khraw ha ka jingïadei bad ka ktien ka long ba la pynlong ïa ka da ka jingïasnoh lang ki jingsawa ka jingïasnoh ka ba long kat kum ki aiñ ba don ha kata ka ktien. Kine ki aiñ ki long kat kum ka jingïamynjur lang jong ki briew ki ba kren ïa kata ka ktien. Dei namar kane ka daw ba u Bloch bad u Trager ha ka *Outline of Linguistic Analysis* (1942), ki ong "A language is a system of arbitrary vocal symbols by which a social group co-operates." Ka dur ka ba paw shabar jong ka jingïasnoh kine ki jingsawa ka ai ki kynnoh bad jingmut ki ba pher ba pher. Mynta ngin peit nyngkong kumno kine ki jingsawa ki ïoh ïa ki dur ki ba pher ba pher. Ha ka snem 1886 kawei ka kynhun riewstad ba dei ïa ka jingsawa ki ktien ba pher jong ka Europe ki la pynlong ïa kawei ka seng ka ba kyrteng ka **International Phonetic Association (IPA)** ban pynïaid shaphrang ïa ka jingpule phonetik. Ha ka snem 1889, kane ka seng ka la thaw ïa ki dak kum ki dur jong ki jingsawa bad ïa kine ki dak la khot ki **International Phonetic Alphabet** lane **IPA Symbols.** Ïa kine ki IPA symbols la pyndonkam haduh mynta ban thoh ïa kano kano ka ktien kat kum ka jingsawa ba don hangta. Ka jingïadei hapdeng kine ki dak bad ki jingsawa ïa ki ba ki ïeng ka long ka ba la shu buh la ka buh kat kum

ka jingsngewbit jong kane ka seng. Kam da don kano kano ka daw ka ban pynlong ïa ki ban thoh /a/ ïa u jingsawa uba kut ha ki kyntien **da, la, na, ja** etc. Ban pynïapher ïa kine ki dak IPA na ki dak Roman la thoh ïa ki dak IPA hapdeng artylli ki laiñ kynriang kumne / /. Ia ki dak IPA lah ban ïoh ha ka kot u A.C. Gimson *An Introduction to the Pronunciation of English*. Longman (1970). Ka jingbymdon jingïadei hapdeng ki dak bad ki jingsawa ka pynlong ïa kiwei ki bym mon ïa kine ki dak ba kin thoh hi la ki jong. Hynrei na ka bynta ka jingryntih bad ka jingpyndonkam salonsar ha ka liang ki dak, ki ba bun ki stad phonetik ki shu pdiang ïa kine ki dak kumba ki long. Lada don katto katne ki ba pynïapher, ka jingpynïapher kam long shibun, bad ka jingpynïapher ka long tang kum ban pynbha ïa ka rukom thoh, kata ruh halor ki nongrim ba thikna ba ki don.

Ha ka Phonetik ka jingpule ka long ban wad, peit ne sngap thuh ia ki jinglong (characteristics) jong ki jingsawa ki ba mih ha ba ki briew ki kren; hadien kata ka jingpule ka long ban ai ka (1) Jingbatai (Description), (2) Jingpynbynta (Classification) bad (3) ban buh ïa kata ka jingsawa ha ki dak (IPA symbols); kane ka kam ka long kata ka ba ngi ong ka **Transcription.** Hapoh ka jingpule Phonetik lah ban don kine ki tnad jingpule.

Artikuletori (Articulatory) Phonetik: Ka long ka jingpule shaphang kumno ïa ki sur sawa ba kren ki briew la pynmih/pynsawa (articulate) da ki **vocal organ** kata da ki tor ban pynmih ïa ka lyer, da ki **bokal kod (vocal cord)** ne bynta doh stang ha pdot, da u thylliej, ki bniat, ka shyntur baroh kawei bad ki rymmiang shyntur.

Akustik (Acoustic) Phonetik: Kane ka wad kumno ki sur sawa ka jingkren ka ba mih na ka shyntur u nongkren ka long ïa ka ba la ïohsngew da ka shkor. Kiei ki jinglong jong kine ki jingsawa ki ba pynlong ïa ki ba lah ban ïohsngew.

Oditori (Auditory) Phonetik: Kane pat ka wad ban sngewthuh ïa ka bor ïohsngew ïa ka ktien (perceptual response) kat kum ka jingtrei kam ka shkor, ki thied ki ba pynïasnoh ïa ka shkor bad ka jabieng.

Ban pule ïa kano kano na kitei ki tnad jingpule lah ban pule hapoh kawei ka kyrteng: **Instrumental Phonetik** namar ba kine ki pyndonkam ki tiar ki tar (apparatus) ban thew ïa ka jingbun ka lyer ka ba mih na ki tor, ban thew bad khmih bniah (analyse) ïa ka lyer ka ba kit ïa ka jingsawa (sound

waves), ban peit katno u thylliej u rah shajrong hapoh ka tnum jong ka shyntur (hard palate), kano ka bynta jong u thylliej ka ba rah ne dem hapoh shyntur bad kumta ter ter.

Haba ki stad phonetik ki batai ïa ki jingsawa ka jingkren, ki pyndonkam ïa ki kyrteng na ka saïan ba dei ïa ki dkhot met (briew) (anatomy) bad na ka saïan ba dei ïa ka jingsawa (acoustics). Namar ba ka jingbatai, jingpynbynta ïa ki jingsawa ka long ka ba ïa dei ym tang ïa kawei ka ktien, hynrei kyllum ïa baroh ki ktien ha ka pyrthei, la khot ruh ïa kane ka jingpule ka **Jeneral (General) Phonetik.** Ka Jeneral Phonetik ka long namarkata ka jingpule ha ka ba ka jingthmu ka long ban lap ïa ki nongrim (principle) kyllum jong ki ktien ka pyrthei, ki nongrim ki ba kdew shai ïa ka jinglong bad jingpyndonkam ïa ki jingsawa ha ba kren. Kane ka mut ba ka jingbatai na ka Jeneral Phonetik shaphang uno uno u sur sawa e.g., /b/ la u long ha ka ktien Khasi ne German, ka long kyllum ka ba dei ba u/b/ u dei u **bilabial plosive** (kata, u jingsawa u ba lah ban pynmih da ka ba pynïakynduh lang ïa baroh ar tylli ki rymmiang shyntur ha kata ka rukom ba ka lyer na ki tor ka long ba la set da ka ba kbum bad hamar ba ong artad /b/ kum ha ka kyntien **bam,** ka lyer ka mih kynsan buk).

Ïa ka jingpule ba dei ïa ka jingsawa kyrpang jong kawei ka ktien e.g., English, Khasi etc. la pule hapoh ka tnad pule ba la ong ka Phonoloji (Phonology). Na ka bynta ki jingbatai bad jingpynbynta ïa ki jingsawa, ka Phonoloji ka shaniah ha ka Jeneral Phonetik hynrei ka ai ki jingbatai kham bniah bad kdew ïa ka jingïapher jong ki jingsawa kat kum ka jingpyndonkam ha kawei ka ktien. Kane ka mut ba ka phonoloji ka kdew ba u /p/ u ba don ha ki ktien Phareng bad Khasi u ïa pher ha ki katto katne ki liang. U /p/ ha ka Phareng haba u don haba sdang ka kyntien u long **aspirated,** kata, don bad ka jingsawa ba rit ba syriem ïa u/h/ Kumta haba kynnoh ïa ka kyntien **pen** ha ka Phareng ka jingsawa ka long syriem kum **/pʰen/**. Kane kam long satia kumta ha ka Khasi, kata u/p/ ha ka kyntien Khasi ha ka ba sdang ka kynnoh ne kyntien um long **aspirated.** Ka jingïapher ka phonetik na ka phonoloji ka long kane: ba ka ba nyngkong ka pule kyllum shaphang ki jingsawa ha ka jingkren ki briew ki ba nangno nangno ruh, bad ki ba kren ïa kano kano ruh ka ktien; ka ba ar pat ka pule beit thik tang ïa ki jingsawa ha kawei ka ktien. Kane ka jingpynïapher ka la sdang ha ka por jong ki lingkwis ïa ki ba la tip kum ki **Prakyian lingkwis**

(Praguean linguists). Mynta ngin peit sa khyndiat ïa ka Phonetik.

Ha ka jingpule Phonetik, ka long ka ba donkam bà ngin sngewthuh katto katne shaphang kiei kiei ki ba jia ha ka met u briew (naduh ki tor haduh ka shyntur/khmut etc.) haba u kren. Ngi dei ban sngewthuh ba ka ktien (jingkren) ha ka ba pynmih ïa ka, ka long ka jingmih ka ba bud (by-product) na ka jingring bad jingpynhiar mynsiem. Ha kiwei pat ki kyntien, ka jingring bad jingpynhiar mynsiem ka long ka ba donkam eh ba u briew u dei ban leh. (Lada um leh ia kane un ïap). Bad kumta ha ka ba u kren nyngkong u pyndep ïa kane ka jingdonkam ba kongsan eh jong u, (kata ring/ pynhiar mynsiem): bad nangta u sa pyndep ïa ka jingkwah kren jong u. Ki ba bun ki jingsawa ha ka jingkren ki long ki ba la pynmih da ka lyer ka ba mih na ki tor lyngba ka shyntur bad khmut. To ngin ïa peit ïa ki bynta ha ka met u briew ki ba u pyndonkam ha ka ba kren.

Ki Bokal Kod (Vocal Cords) ha u Pdot

Ka lyer ka ba rung sha ne mih na ki tor ka ïaid lyngba u tangkro sha u pdot. Hapoh u pdot don ki kynja doh ba stang hir hir ba ker kum ki pyrda. Ïa ki la tip kum ki **bokal kod** (vocal cords). Kine ki long ki ba stang bad jem, bad lah ban ring kynsit ïa ki kat ban khang ïa ka jingmih ka lyer na shapoh. Kane ka long khamtam haba kan mynsiem. Lah ban pynjem ïa ki bad khylliap sha kynriang khyndiat kumta ba ka lyer nabar ne napoh ka lah ban ïaid lyngba khlem jingpynwit. Haba don ka jingjyrhoh ne haba ong ïa ki kyntien kum **lyoh; pyoh, bhoh** ki ba kut ha u **h** ïa ki bokal kod la khyñniat da ka lyer na shapoh, bad kane ka pynmih ïa ki jingsawa ba la khot **glottal stop** bad ïa u ba ha ki dak phonetik la thoh/?/ Haba ka lyer na shapoh ka khyñniat ïa ki bokal kod, ka don ka jingkad ïa ki la kum ba plie ïa ka jingkhang. Ïa kane ka jingplie khyndiat la ong ka **glottis.**

Ki bokal kod ki lah, kumba la ong haneng, ban kah ïa ka lyer, bad haba ka lyer ka ba na shapoh ka ïaleh ban mih, ka pynmih ïa ka jingkhynñiuh jong kine ki bokal kod. Ka jingkhynñiuh ka ktah ïa ka sur sawa jong ki jingsawa haba kren, bad ïa kane ka jingktah (effects), kata, ka jingïapher u jingsawa haba don jingkhynñiuh la khot **Bois** lane **Boising** (voicing). Kane ka Bois ka don ha man la ki ktien ka pyrthei. Ha ka Khasi ngi shem ba ka don ha ki

jingsawa kum /b/, /d/, bad kiwei. Ki don kiwei pat ki jingsawa ki bym da ïaid ryngkat bad ka jingkhynñiuh ki bokal kod, bad haba ka long kumne la ong ïa kito ki jingsawa ba kim don Bois lane ba ki long **Boisles** (voiceless). Ki jingsawa ki bym don Bois ki long /p, t, k, s/ bad kiwei.

Ki bokal kod ki long ki ba donkam khamtam haba pasiaw. Kine ki kah katto katne ïa ka lyer na ki tor, tangba lyngba ka jingpyllait ka ba rit bha napdeng jong ki, ka lyer ka lah ban mih, bad ka sur ka long kumba pasiaw. Haba ym pasiaw ruh ki bokal kod ki lah ban long ha kane ka dur(pyllait tang khyndiat) bad ka jingsawa ka long kum haba ngi ong **haba, hangne,** ne ha ki kyntien ba sdang da u jingsawa /h/.

Ka Shyntur: Na ka bynta ban batai ïa ki jaid jingsawa ba pher ïa ka shyntur la peit khamtam na ka liang ka neng ne ka tnum jong ka. Ïa kane la pynbynta ha ki lai bynta: (1) Ka **Hard Palate** - Kane ka dei ka bynta ha ka neng shyntur naduh nadien ka bynta ba khohruh khohram ka ba long ka jaka shong ki bniat haduh ha shuwa ba kan khun pynnoh sha pdot. (2) Ka **Soft Palate** - Kane pat ka dei ka bynta naduh ka khun pynnoh ha ka neng shyntur haduh ha ka bynta ka ba ha trai eh ka neng shyntur. (3) Ka **Uvula** - ka bynta ha tduh eh ka neng shyntur. Kane ka long ka bynta ka ba jem bad ka i kumba ka shu sdien. Hapoh ka shyntur don ki bniat. Ki bniat ki long ki ba donkam (nalor ka ba ktha ïa ka jingbam) ha ka jingpynmih ïa ki jingsawa kum /s/ lane /z/. Ka jaka hadien ki bniat ka ba lada twad sngewthuh ba ka long khohruh khohram. Ka long ka jaka ha ka ba ki tynrai bniat ki shong ïa kane la tip kum ka **Alveolar Ridge.** Kane ka bynta ka long ka ba donkam kum ka jaka ha ka ba u thylliej u tied haba pynmih ïa ki jingsawa /r, n, t, d/ bad kiwei. U thylliej hapoh ka shyntur u long u ba donkam eh ha ka ba kren. Ka shyntur, ki bniat, kim long ki ba lah ban pyndonkam ban kren lada khlem u thylliej. Ïa u thylliej la pynbynta ha ki lai bynta: (1) Ka sla thylliej naphang tduh jong u (blade of the tongue). (2) Ka bynta ba hapdeng tangba ka ba la ong ka khmat (front of the tongue) bad (3) Ka bynta ba shadien eh shajan dohdah ne uvula (back of the tongue).

Nalor kitei haneng, ki rmiang shyntur ki long ki ba donkam ha ka ba pynmih ïa ki jingsawa kum /p,b,m,w/,/f/ bad /v/ bad/a, o, u/.

Ki Jingsawa kum Bowel (Vowel) bad Konsonan (Consonant)

Haneng la kdew ïa ki bynta ka met u briew ki ba donkam ha ka ba pynmih ïa ki jingsawa haba kren. Kumno yn pyndonkam ïa kine, yn sa kdew ynda haba la batai artad ïa ki jingsawa kum ki Bowel bad Konsonan. Shuwa ba ngin peit ïa ka jingïapher hapdeng ki Bowel bad Konsonan ka long ka ba donkam ban sngewthuh ba ïa ki jingsawa baroh la pynïapher na ka liang ka jaka ha ka ba u thylliej u ïa tyngkhuh bad kano kano ka bynta ha ka shyntur, ne la um ïa kynduh ne tyngkhuh ruh, u rah ne dem hamar hangno ha ka shyntur (place of articulation). Hangne ngi dei ban sngewthuh ba ha ka ba kren, u thylliej u khih stet ban pynbiang ïa ka jingdonkam pynmih jingsawa. Kaba ngi batai ïa ka jaka tied u thylliej ha ka shyntur, ne kdew kano ka bynta u thylliej ka ba rah shaphang ka **hard** ne **soft palate** ka long na ka bynta uwei u jingsawa, hynrei namar ki kyntien ki long da ka jingiasnoh lang ki jingsawa, ki bynta u thylliej ki dei ban khih stet bha ban pynmih ia baroh ki jingsawa ba donkam.

La shu kren kyllum ïa ki bowel bad konsonan kum ki jingsawa. Mynta ngin pynïapher ïa ki. Ki Bowel ki long kito ki jingsawa ki ba haba la pynmih ia ki, yn don kano kano ka jingkah ïa ka lyer ban mih. Kane ka mut ba haba pynmih ïa ki Bowel, ki bokal kod kim ïa dait sbak, kata, ka lyer ka iaid beit sak sak lyngba ka glottis. Ha ka shyntur, u thylliej um blok ïa ka lyer da ka ba u rah pyntynkhuh bad kano kano ka bynta jong ka neng shyntur. Ha kane ka rukom ka lyer lyngba ka shyntur ruh ka ïaid beit sak sak khlem jingpynwit. Ngi la batai ïa ki bowel na ka liang ka jingïaid ka lyer.

Lah ban batai ïa ki na ka liang ki rmiang shyntur bad ka jingrah ki bynta u thylliej shaphang ka neng shyntur. Na ki rmiang shyntur lah ban batai ïa ki kum haba (a) Ki ïar sha ki ngab (spread), (b) ki pyllon (rounded) bad (k) kim ïar lane pyllon (neutral). Ngin kham lah ban sngewthuh ïa kane lada ngi pyrshang ban ong ïa ki katto katne ki bowel bad sngap thuh artad da lade kumno ki rmiang shyntur ki long/ wan dur. Pyrshang ong **i li i im**; phin shem ki rmiang shyntur ki ïar. Pyrshang ong, **u lu u um**; phin shem ki rmiang shyntur ki pyllong: pyrshang sa kane: **e de le** phin shem ba ki rmiang shyntur jong phi kim ïar lane pyllon ruh.

Na u thylliej pat lah ban batai ïa ki bowel kumne harum: (a) Ka pdeng u thylliej ka rah shaphang ka hard palate:

haba ka long kumne, ki bowel ki long ki bowel khmat i.e., ba kham sha khmat ha ka shyntur). Ki nuksa ki long **/I i:, e, i, æ bad a/** ha ki kyntien **sim, seat** ha ka English, **ale, pæ** kumba ong ki ong Mawreng, bad **sam** (ka ba pynpei).

(b) Ka dien u thylliej ka rah shaphang ka soft palate: haba ka long kumne, ki bowel ki long ki **bowel dien** i.e., ba kham sha dien ha ka shyntur). Ki ba kum kine ki bowel ki dei **/a:, ɒ, ɔ:, ʊ, u/** ha ki kyntien **bam, ot, ko, buh**; bad **cool** lane **pool** ha ka English.

Lah ban batai shuh ïa ki bowel sa na ka liang ka jingdem ne jingjrong ka jingrah u thylliej. Ha ba pynmih ïa bowel ngi dei ban kynmaw ba u thylliej um ïa tyngkhuh bad kano kano ka bynta ka shyntur, hynrei u shu dem beit ha ka shyntur lane ki bynta ba pher jong u ki rah shaphang ka hard palate ne soft palate. Haba ong u thylliej u dem, ngi kdew ïa kata ka jingdem sbok u thylliej ha ka tyngam poh (lower jaw) hamar ba ang ka shyntur ban ong/ a:/ kum **bam.** Hangne, ka jingkdew kam long ïa ka jingdem u thylliej haba sei pynnoh artad sha tmoh. Haba u thylliej um rah sha jrong, hynrei baroh uwei u dem beit khop hapoh (kumba la batai sha khmat) ngi lah ban ïoh ïa ki **bowel tbian** kumne: /a bad a:/ ha ki kyntien **lam** lane **tam** bad **sam** (ai) lane **tam** (lum ïa ka ba ha madan).

Don pat ki **bowel jrong** (kata ka bynta u thylliej ka rah jrong bha ha ka shyntur e.g., haba ka pdeng thylliej ka rah jan bha ïa ka hard palate kumta ba ngi ïoh ïa ki bowel /I,i, u bad u/ kum ha ki kyntien **bit, seat** ha ka English lane **phi** haba da ban bha ïa u /I/, **um** bad **fool** ha ka English.

Na ki jingbatai haneng, ngi ïohi ba ka jingbatai kam pat kynthup ïa ki bowel ki ba kham hapdeng. Ki **bowel pdeng** ki pher na kiwei ki bowel naba kim long ha khmat ne ha dien. Kim long ruh ha jrong ne ha tbian. Ka jingrah ka pdeng thylliej ka long tang kat ban shu don ha pdeng ha ka shyntur. Ki ba kum kine ki bowel ki long **/ʌ, ə, ɛ:/** kum ha ki kyntien **but** (ha ka English), **account** (ha ka English) bad **wer** lane **jer** ha ka Khasi.

Nalor ki bowel don ruh ki jingsawa ïa ki ba la tip kum ki dipthong (diphthong). Kine ki dipthong ki dei hi ki bowel tangba bad ka jingïapher. Ka jingïapher ka long ba ha ki bowel, u thylliej u rah ne dem tang na ka bynta uwei u jingsawa (bowel) hynrei ha ki dipthong ka don ka jingrah stet (glide) ïa u thylliej na kawei ka jaka sha kawei pat ka

jaka (hapoh ka shyntur). Ka jingsawa kum **/eɪ/** ka long u dipthong ha u ba u thylliej nyngkong u rah shuwa ban pynmih /e/ bad kloi katba lah u rah shuh shuh kham shajrong ban pynmih /I/. Lada phin pyrshang ban ong **/eɪ/** da ka ba ong shuwa /e/ bad khlem pynhiar mynsiem ong sa/i/phin sngewthuh ïa ka jingshisha ba ki dipthong ki dei ar tylli ki bowel ki ba ïasnoh lang bad dei halor kane ka nongrim ba ïa ki dipthong la thoh da ar tylli ki dak hajuh kum **/eɪ,aɪ,ɔɪ,ʊə,etc/** Ki dipthong ha ka English ki long phra: **/eɪ,əʊ,aɪ,aʊ,ɔɪ,ɪə,eə/** kum ha ki kyntien **page, home, five, now, joy, near, air, pure.** Ki nuksa ki dipthong ha ka ktien khasi ki long kumne: **/aɪ,ɒɪ,ɪa,ɪe,ɪu,ʊo/** ha ki kyntien **ai, kynoi, diang, jhieh, kyiuh, lum** (hill).

Mynta ngin peit sa ïa ki konsonan. Ban batai ïa ki konsonan ka long ka ba donkam ban peit ïa ki na ar tylli ki jaka peit. (I) Ka jaka ba u thylliej u ïa tyngkhuh bad kawei pat ka bynta jong ka shyntur (place of articulation) bad (ii) ka rukom pynsawa ïa ki (manner of articulation).

Na liang ka jaka ïa tyngkhuh u thylliej ne kiwei ki bynta ha ka shyntur ban pynmih ïa ki konsonan lah ban batai kumne:

Bilabial : Haba baroh ar ki rynmiang shyntur ki ïa kynduh lang ban pynmih ïa ki jingsawa /p, b, m, w/, kum ha ki kyntien **pan, bang, mana, syrwa.**

Labio dental : Ka rmiang shyntur ka ïa tyngkhuh bad ki bniat ki ba nalor kum haba ong/f, v/ ha ki kyntien **five, veil.** Ha ka Khasi ngim don ïa kine ki konsonan; hynrei hapdeng ki ba la nang bha ïa ka English, kine ki konsonan, teng teng ki mih ha ka jaka bym dei ban mih, kata ki bujli noh ïa kiwei ki konsonan Khasi. Kane ka long khamtam eh bad u /f/ u ba teng teng u ïeng ha ka jaka u /ph/ kum **/fɪ/** ha ka jaka **/phɪ/**.

Dental : Hangne u khmut thylliej bad ki kynriang (sides) jong u ki ïa tyngkhuh bad ki bniat jrong (upper teeth) ban pynmih konsonan kum **/θ bad ð/** ha ki kyntien English **thin** bad **then.** Ha ka Khasi, ngim don ïa kine ki konsonan **/θ bad ð/**.

Alveolar : Hangne pat u khmut thylliej u tied stet ha ka alveolar ridge (khohruh khohram ne trai bniat ha shuwa ka hard palate) ban pynmih ïa ki konsonan /t,d,l,n,r,s,z,/ kum ha ki kyntien **tieng, dieng, lieng, neh, rieh, sieh** bad **zoo** ha ka English.

Post Alveolar : U khmut thylliej bad ki kynriang jong u ki tied kham shadien ka alveolar ridge ban pynmih ïa ki jingsawa/ tr, dr/ kum ka English **rain, train, drain.** Ha ka Khasi **tr** bad **dr** ki long beit alveolar.

Retroflex : U khmut jong u thylliej u khun da dien sha ka hard palate bad pynmih ïa u jingsawa /ɖ/ kata u /ɖ/ u ba don bad ka jingtyllun kumno re kumba leh ki briew na South India. Ngim don u ba kum une u konsonan ha ka Khasi.

Palato-alveolar : Ka lyngnep jong u khmut thylliej ryngkat bad u khmut thylliej hi ki tyngkhuh ha ka alveolar ridge, bad ha kajuh ka por ba kine ki ïa tyngkhuh ka pdeng jong u thylliej ka rah sha jrong sha jan ka hard palate ban pynmih jingsawa konsonan kum /ʃ,ʒ,tʃ, dʒ/ kum ha ki kyntien **sha, measure** (English), **chait** (Pnar), **judge** (English), **ja.**

Palatal : Hangne ka pdeng thylliej ka rah jan bha sha ka hard palate ban pynmih ïa ki konsonan /c,ɲ bad ɟ/ jkum ha ka kyntien **ieij, smiej, ñia, kñia.** U konsonan/j/u don ha u katto katne ka jingsawa ba kum u **ï ha ka khaï, ïap,** bad **khñiang** lane **ñiah.**

Velar : Hangne pat ka dien u thylliej ka rah jan sha ka soft palate ban pynmih ïa ki konsonan /k,g,ŋ/ kum ha ki kyntien **kyllon, come, girl** (English) nga. U - g u ba don ha ki dak Khasi um long satia u konsonan Khasi, namar ym don kyntien Khasi ei ei ki ban don ïa une. Ka kyntien **gadda** ha ka Khasi ka kylla **kada** (ass).

Uvular : Hangne ka dien u thylliej ka rah jan shaphang **ka bynta ba ha tduh eh jong ka**

neng shyntur hajan u pdot ban pynmih ki jingsawa kum u /χ/ ha ka kyntien kum **Khasi** lada u ba kren u pynmih ïa ka jingsawa /χ/ lane **kh** na shaphang pdot.

Glottal : Hangne ka jingsawa konsonan ka mih da ka ba ka lyer na shapoh (kata ha lyndet ki bokal kod ka khynniat ïa ki bokal kod bad pynmih jingsawa ki ba kum u /ʔ bad h/ ha ki kyntien **pyoh, lyoh** bad **hep, heh.**

Na ka liang ka rukom pynmih jingsawa konsonan lah ban batai ïa kitei kijuh ki konsonan kumne.

Haba ïa ka lyer la khang sbak:

(a) **Plosive:** Kane ka kdew ba hangno re hangno ha ka shyntur kynthup ïa ki bokal kod don ka jingkhang ïa ka lyer na ki tor ban mih, hynrei ynda la pyllait ba kan mih, ka mih kynsan wia. Ki konsonan /p, b, t, d, k, g, ʔ/ ki dei ki konsonan plosive.

(b) **Affricate:** Hangne ruh don ka jingkhang lut ïa ka lyer, tangba ka don ka jingpyllait ba kham suki ha kata ka rukom ba ka jingsawa jong ki konsonan ka long ryngkat bad ka sur kyrshut (friction). Kane ka paw eh ha ki konsonan /tʃ, dʒ, tʌ, dʌ/

(k) **Nasal:** Kane ruh ka kdew ba don ka jingkhang sbak ïa ka lyer, tangba namar ba ka soft palate ka dem shapoh, ka lyer ka lait ban iaid lyngba na ka khmut. Ki konsonan /m, n, ɲ, ŋ/ dei ki jingsawa ba na ka khmut.

Haba ïa ka lyer la khang de plie de:

Roll: Haba u khmut thylliej u tied stet ha ka alveolar ridge lane ka dien u thylliej ka tied stet ha ka uvula ban pynmih ki konsonan / r lane R/ kum haba ong **the idea(r) of** ha ka English, kata haba u /r/u don hapdeng ar tylli ki bowel. Kane ka long kyrpang ha ka English.

Flap: Haba u khmut thylliej u tied tang shisien ha ka alveolar ridge ban pynmih ïa u /r/ kum haba ong **rong, red** (English).

Haba ia ka lyer la khang shiteng shiliang

Lateral: Haba ka lyer ka shah khang ha u thylliej u ba ïa tyngkhuh bad ka tynrai bniat, hynrei wat haba shah khang kumne, ka lyer ka lait hi na kynriang ka shyntur. U Konsonan /l/ u sawa kum ha kane ka rukom ha ki kyntien **lieng, lin, kyllut.**

Haba ia ka lyer la pyllait khim:

Fricative: Haba u thylliej bad ki bynta jong u ki rah jan bha ïa ki bynta ha ka neng shyntur kumta ba ka lynti ïaid ka lyer na ki tor ka khim bha kat haduh ba haba pynmih ïa ki jingsawa konsonan ka don artad ruh bad ka jingsawa kyrshut la kumba ñiat ïa ka lyer. Ka long kumne haba pynmih ïa ki konsonan **/f ,v,θ,ð,s,z,ʃ,c,x,h/.**

Semi Vowel: Ki konsonan ki ba haba pynsawa ïa ki kim long kum ki konsonan hynrei ki long pynban kum ki bowel, kata ym don jingkah daei daei ruh ïa ka lyer ban mih shabar, katba ka kam jong ki pat ka long kum ki konsonan, kata ki sdang ne pynkut ïa ka kynnoh la khot ki semi vowel ne bowel shiteng. U/w/ bad /j/ lane ï ki dei ki semi vowel.

LYNNONG 3

Ka Morpholoji

Ha ka Lynnong - 1, la kdew ba ka morpholoji ka long kawei na ki kyrdan jingpule ha ka lingkwistik bad ba ka long ka jingpule shaphang kumno ïa ki kynnoh bad kyntien la pynlong. Don ki stad lingkwistik ki ba kheiñ ba ka morpholoji ka dei ka bynta jong ka Syntak. Lah ban leh kumta lada ngi peit ïa kane na ka liang ka jingïadei jong ki kyntien bad ki sentens ki ba ki pynlong. Hynrei na ka bynta ka jingsngewthuh jong ki nongpule ki ba dang shu sdang, yn buh ïa ka morpholoji ha ka jaka ka ba kyrpang na ka syntak.

Ka morpoloji kum ka jingpule shaphang ki kyntien ka peit ïa ki na ka liang ka dur (form) bad kumno ki jingkylla ha ka dur ki wanrah ïa ki jingkylla ha ka jingmut, e.g., ka kyntien English **child,** ka kdew ïa uwei/kawei u/ka khynnah, hynrei ynda la pyndap sha ka sa ðla -**ren**, ka kyntien **child** ka kylla **children.** Kane ka jingpyndap ka pynkylla dur ïa ka kyntien **child** na ka shi kynnoh sha ka ar kynnoh. Ka jingmut ruh ka kylla na u/kawei u/ka khynnah sha **ki khynnah.** Ki nuksa na ka ktien Khasi ki long **lada** bad **nga.**

Ka kyntien **lada** ka kdew ïa ka jingdon lad sa shawei (alternative). e.g., **Lada phi kwah, shim!** Hangne, ka jingmut ka long ba **lada ym kwah te ynnai shim.** Ka **lada** ka long ka kyntien ka bym khang lad ïa u ba sngap ban jied ïa ka ba u mon. Kane ka **lada** ka lah ban kylla ha ka dur bad ha ka jingmut ruh lada hapdeng jong ka la bsuh da u **-m** kumta ba ka **lada** ka kylla **lamda** lane **lymda.** Don ki Khasi ki ba ong **lamda,** don pat ki ba ong **lymda.** Ka jingmut jong baroh ar ka long kumjuh. Ka jingïapher ka long tang ha u bowel. Ha ka **lamda** u bowel u long u dei u /a/ hynrei ha ka **lymda,** u bowel u long u /i/ bad ha ki jingthoh Khasi la thoh ïa u da u **y.** Haba ka **lada** ka kylla **lamda/lymda,** ka jingkynnoh ka la pher bad ka jingmut ka kylla na ka jingbymkhang lad sha ka ba khang lad. e.g., **Lymda phi minot phin pheil.** Hangne ngi ïohi ba ka jingminot ka dei tang ma ka hi ka lad ban lait na ka ba pheil, kata lait na ka minot, ym don lad shuh da kumwei. Lada ngi shim bjang ïa u **-m** bad pynsnoh ïa u ha ka kyntien **nga;** kumta pynkylla

ïa ka **nga** sha ka **ngam**, ngin ïohi ba hangne ruh don ka jingkylla ym tang ha ka dur hynrei ha ka jingmut ruh. U **-m** haba u ïasnoh bad kano kano ka personal pronoun **ngam**, **ngim**, **pham** etc. u kdew ïa ka rai ba kata ka personal pronoun ka ai halor ka verb ka ba bud ïa ka. e.g.,

Ngam	
Pham	leit
Mem	
Kim	

Ngi ïohi lyngba kine ki nuksa ba u **-m** u kdew ïa kata ka ba ngi ong ka **Negation** lane ka jingkynem ïa kaei kaba ka verb ka ong.

Ngin ïohi ruh ba u **-m** u mak ïa ka negation ha ka kyntien **lymne**. Ka kyntien ka ba ïa pyrshah bad ka **lymne** ka long **lane**. Kane ka kyntien ka kdew beit beit ïa ka jingjied hapdeng kiei kiei ki ba ïa ryngkat bad bym ïa ryngkat ruh, e.g., **Ka syiar lane ka pylleng.** Ka kyntien **lymne** pat ka kdew ba ka jingjied ka ïaid ryngkat bad ka **negative** ha ka verb. e.g., **Ka syiar lymne ka jingai ei ei ruh ngam don.** Kane ka **lymne** ka ïa dei kumjuh bad ka kyntien **nor** ha ka English.

Na ka liang ka morpholoji ngi lah ban ong ba u **-m** u dei u ba kdew ïa ka negation, bad kum u **marker of negation** ngin shem ïa u ha ka kyntien **khlem** bad **shym** ruh. Kine baroh ar ki dei **Pre Verbal Negative Marker** (Ki kyntien ba kdew ïa ka negative bad ki ba ïeng ha shuwa ka verb), e.g., **Um shym leit/u khlem leit.**

Ïa ka kyrdan jingpule morpholoji lah ban bynta ha ki ar bynta: (1) **Ka Inphlekshonal (Inflectional) Morpholoji**, bad (2) **Ka Deribeshonal (Derivational) Morpholoji.** Ka ba nyngkong ka peit ïa ka jingkylla ha ki kyntien da ka ba bsuh dak (ne bsuh bowel/konsonan) hapdeng ne hadien ha ka kyntien. Ha ka Khasi ym da don bun ki nuksa ïa kum kine ki jingkylla. Lait noh ka **lymda, lymne** sa tang **ka - ki, pha- phi** ki long kiwei pat ki nuksa jong ka Inphlekshonal Morpholoji. Ka deribeshonal morpholoji ka long ka rukom jingpynheh ne jingpynkylla ïa ki kyntien da ka buh kynnoh shuh shuh na shuwa, hapdeng ne nadien, e.g., buh **jing-** na khmat ka verb e.g., **khang** ban ïoh ïa ka kyntien **jingkhang.** Hapdeng **jingkhang** lah ban bsuh sa da kawei ka kynnoh **-pyn-** kumta ba **jingkhang** ka kylla **jingpynkhang.** Ka ktien

Khasi ka pyndonkam bha ïa kane ka buit pynheh kyntien. Ïa ki kyntien kum **jingpynkhang** la khot ki **Compound Word.** Ka jingthaw ne jingpynheh kyntien ha ka Khasi ka long beit na ka liang kadiang, kata na shuwa ka kyntien ïa ka ba yn pynheh. Ha kiwei kiwei pat ki ktien, ka jingpynheh ka lah ban long nadien ruh, e.g., **propose** kylla **proposition** da ka ba buh **-ition** nadien **propose.** Ha ki kot Kramar la tip ïa kane ka jingpynheh da ka kyrteng **Affixes** ka ba kynthup ïa ki **prefix (jing, pyn); infix** kum **-m** ha **lymda;** bad **suffix** kum **-ation** ha **accusation.** Ki American Structuralist, kata ki stad lingkwistik na America ba la tip da ka kyrteng **structuralist,** ki ong ba ka jingpynheh kyntien da ka ba pyndap ne bsuh dak ne kyntien ka dei ka **Morphimiks** (Morphemics). Ki ong ba lada ka jingpule ka long khamtam ban lap kumno kine ki jingpynheh kyntien ki trei kam ha kawei ka por, ïa kata ka jingpule yn khot **Morphimiks,** hynrei lada peit ïa ka histori jong ki jingkylla baroh ïa kata yn khot ka **morpholojikal analisis** (morpholigical analysis).

Ka ba donkam eh ban sngewthuh ha ka jingpule morpholoji ka long ka jingmut jong ka kyntien **morpheme.** Kine ki morpheme ki dei ki bynta kį ba rit duh ha ka Kramar, kata, ki long ki bynta ïa ki ba yn lah phiah shuh. Kine ki kyntien harum ki ba don ha ka liang kadiang lah ban ong ba ki kynthup ïa ki morpheme ki ba pher kat kum ba ki paw ha ka liang kamon.

boys	=	**boy**	+	**-s**
loved	=	**lov+(e)**	+	**-ed**
ngam	=	**nga**	+	**-m**
jingkhang	=	**jing-**	+	**khang**
pyndeng	=	**pyn-**	+	**deng**

Na kine ki nuksa lah ban ïohi shai kdar ba ki **morpheme** ki lah ban long: (i) tang kawei ka sur sawa, bad (ii) ki kynnoh, (iii) ki kyntien. Na kitei ki **morpheme** ba la phiah kine: **boy, love, nga, khang** bad **deng** ki lah ban ïeng tang ma ki hi ha ki şentens ba pher ba pher. Ïa ki ba kum kine la khot ki **Free morpheme.** Hynrei **-s, -ed, -m, jing-** bad **pyn-** kim lah satia ban ïeng tang ma ki hi. Kine ki don jingmut tang haba ki iasnoh bad ki **Free Morpheme** kum ha kitei ki nuksa. Ïa kine ki ba shu snoh ha kiwei la ķhot ki **Bound Morpheme.**

Ha ka jingpule ïa ki **morpheme** ka long ka ba donkam ban sngewthuh ba ki **morpheme** kim don sah tang kawei ka jingmut. Shisha, ka jingmut jong ki ka shong eh kat kum ka jingpyndonkam ïa ki. Don pat ki **morpheme** ki ba i kumjuh kumjuh na ka liang ka kynnoh bad lehse ka spel dak ruh, hynrei ki ba ka jingmut jong ki ka ïa pher bak lbak kawei na kawei.

Mynta ngin peit ïa ka **jing-**. La shim kyllum ba ka kynnoh **jing-** ka pynkylla ïa ka kyntien na ka **verb** sha ka **abstract noun**, e.g., **jingsuk, jingbha.** Lada peit bha kane ka kynnoh ka pynkylla ruh ïa ka verb sha ka noun (instrumental bad ka thew ïa ki tiar da ki ba ngi leh ei ei e.g. **jingtap:** ka tiar da ka ba ngi tap. Hynrei kane kajuh ka jingïasnoh ki **morpheme jing-** bad **tap,** ka lah ruh ban kdew ïa ka abstract noun lada ka jingpyndonkam ïa ka ka long kum ha kane ka sentens: **Ka jingtap pat ruh kaba la i torti sat.** Hangne **jingtap** kam kdew ïa ka tiar hynrei ïa ka jingleh namarkata **jingtap** ka dei ka abstract noun.

Ka kyntien **-pyn-** ruh ka don ar jingmut. Ka ba nyngkong ka kdew ïa ka ba uwei (mano-re-mano) u leh ei ei na ka bynta kiwei pat e.g., **pynleh** ha ka sentens: **Sngewbha pynleh lem seh ïa kane. Pynthoh, pynteh, pynthied** ki long kiwei pat ki nuksa.

Kawei pat ka jingmut jong ka **morpheme pyn-** ka long uwei (mano-re-mano) u long ka daw na ka bynta ka jingleh (kat kum ka verb) e.g., **pynhoit** ha ka sentens: **U pynhoit ïa ka dud.** Kane ka sentens ka kdew ba ka dud kam shym hoit hi hynrei ba don uwei u ba pynlong ïa ka dud ban hoit lane u ba long ka daw jong ka jinghoit. Kiwei pat ki nuksa ki ba kdew ïa kane kajuh ka jingmut jong ka **pyn-** ki long **pyndait, pynshit, pynkhiah, pynbiang.**

Kane ka pynkynmaw ïa ngi sa ïa kiwei pat ki kyntien ki ba don bad ka kynnoh **pyn-** ha khmat : **pynban, pynshoi, pyntha, pynthame.** Kine ki kyntien kim imat ba ka kynnoh **pyn-** ka dei ka **bound morpheme** namar ki kynnoh ki ba bud ruh kim long ki ba ngi lah ban ong ba ki dei ki **free morpheme** ne **bound morpheme.** Kine kim don jingmut ei ei ha ki hi. Namarkata, ka jingpynkut nia ka long ba kitei ki kyntien haneng ki long ha la ka jong ka jong ki kyntien bad namarkata, ki dei ki **morpheme** ki ba don haduh ar bad lai kynnoh.

Kawei pat ka ba dei ban ïohi, kumba la kdew sha khmat ka long ba ki **morpheme** ki lah ban i kumba ki dei kijuh, hynrei ha ka jingshisha pat ki long ki ba ïa pher. Ïa **ki** ba kum kine **ki** ong **ki Homonym.** Don bun ki nuksa ïa **kì homonym** ha ka ktien Khasi. Ka **morpheme la** kum ka **past tense marker** ka don kine ki **homonym** harum:

la - possessive marker : Shim **la** ki jong ki jong ki kot.

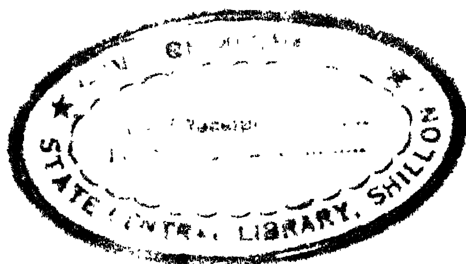
la - conditional marker : Ngim tip **la** un wan ne em.

la - insistence marker : Ngan mih **la** ka mih.

Kine ki **la** ki pher na ka **la-** ka ba long ka bynta jong ka **lajong,** bad ka **-la** ka dei ka bynta jong ka **manla** bad **mamla, pela, tala.** Ha kine, ka **la** kam dei ka **morpheme** kyrpang hynrei ka bynta jong kine hi ki kyntien ki ba baroh kawei ki long ki **free morpheme.**

Na ka ba la kdew, ka shai ba ka jingbatai ka ba ïa dei bad ka kyntien **morpheme** ka long ba ka morpheme (lane **morph,** don ki ba ong tang **morph**) ka dei ka bynta ka ba rit duh ha ka Kramar, bad ka dei ruh ban long ka bynta ka ba don bad ka jingmut. Ka **morpheme** ka lah ban long ka kyntien lane ka kynnoh lane kawei ka jingsawa bowel ne konsonan.

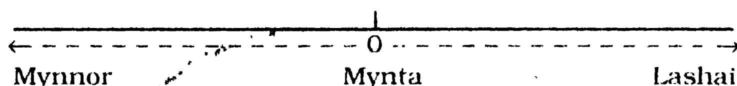
Ka bynta ka ba lai jong ka lingkwistik ka dei ka syntak ne ka Kramar. Ïa kane yn ym kren ei ei ha kane ka kot namar ba lada dei ban thoh ïa kane, donkam tang halor kane hi kawei ka kitab.

LYNNONG 4 KA TENSE

1. Ha shuwa ba ngin kdew ïa ki **tense marker** ha ka Khasi, ngin peit nyngkong ïa ka jingmut jong kane ka kyntien. Ngin pyrshang ban batai ïa ka na ka liang ka ba kam long. Bunsien eh la ju sngewthuh bakla ïa kane ka kyntien kum ka por ha ka jingmut jong ka kyntien **time.** Ha ka jingmut jong ka kyntien **time** lajan baroh ki jaidbynriew ha ka pyrthei ki ïohi ba ka por ka tuid kum ka wah na kawei ka tduh (dong) sha kawei pat. Ngin ym ïa kren ïa ka jingsdang jong ka por hangne. Kane ka long ka bynta jong ka Philosophi - ka jingpyrkhat ïa ka ba ym shym la lah ban ai ka rai kut naduh mynno ka por ka sdang. Kumba ka long la shim ïa ka jingkha ïa u Khrist kum ka jingjia na ka ba la kheiñ ïa ka por. Kumta ha ki jingpule ba pher ba pher la kdew ïa ar tylli ki por: B.C. (Before Christ: ha shuwa u Khrist) bad A.D. (In the year of the Lord: Naduh ba la kha ïa u Khrist). Hapdeng jong ngi ki Khasi. **U Jumai Bah 1897** u la long ka por na u ba la kheiñ ïa ka rta jong ki ba bun ki tymmen, bad ka rta jong kiei kiei ki ba rim kum ki ïing, ki kor, ki jingjia ba pher ba pher hapoh ka ri. Khlem da kren ïa ka jingsdang jong ka por, lah ban kren kyllum ba ka por ka don lai bynta: Ka Mynnor, ka Mynta bad ka Lashai.

Lada ngi shim ïa ka Mynta kum ka jaka peit (viewing position) ïa ka jingïaid jong ka por ngi lah ban sngewthuh ba ka Mynnor ka long ha shuwa ka Mynta bad ka Lashai hadien ka Mynta. Lada dro ha u laiñ u ba beit ka Mynnor kan hap sha kadiang na ka Mynta bad ka ban sa wan (Lashai) kan hap ha ka liang kamon kumne harum. Ka Mynta ka long hamar pdeng u laiñ bad ngin mak ïa ka O.

Lah ban woh dong ïa une u laiñ ba um da shai bha lane ba ym lah ban ong ba ka por ka ïaid shisha kumne. Ym lah shisha ban ong ba ka por ka ïaid ha u laiñ u ba shu sah hajuh (stationary) lane ba ka por ka ïaid lyngba une u laiñ. Hynrei nga shu ngeit ba une u laiñ la um da bit da

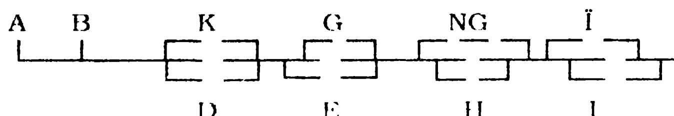
biang nadong shadong, pynban u ïa jan bad ka jingsngewthuh ki ba bun shaphang ka por.

Kat kum utei u laiñ, ngi ïohi ba ka Mynta ka ïoh tang khyndiat bha i jaka. Lada shim ba ka Mynta ka dei ka por kren, ngi lah ban ong ba ka Mynta ka dei thik tang ito i khyllipmat ba ang ïa ka shyntur ban ong, lehse, ïa kawei ka kyntien ha ka sentens. Ha kane ka rukom lada ka sentens ka long ka ba jrong shiphew kyntien, ka Mynta jong ka kyntien ka ba nyngkong jin kat ban da dep ka kyntien ka ba shiphew ka lah da kylla long ka bynta jong ka Mynnor. Kane kan long kumta shi kumta ha man la ka kam, ha man la ka jingkren. Ha ka jingim ka ba man la ka sngi kam long kumta. Baroh ngi tip ba ka Mynta kam long tang shi khyllipmat hynrei kham bun ban ïa kata. Ka Mynta ka lah ban kynthup ïa ka khyllipmat ka ba mynta ryngkat bad katto katne ka Mynnor, Namarkata, ngin batai ïa **ka Mynta ba ka long ka Mynnor + Khyllipmat ba kren ne ong ia kata ka jingong.** Ha ka jingong: **Ka bam ka dih ka rem bha ha kine ki sngi mynta.** Ka jingkdew ka long kumne: Kat kum ka jingshem u nongkren ka bam ka dih ka la rem la katto katne por (Mynnor) bad hadUh ha ka por ba ong ïa kane ka jingong ruh ka jingrem ka dang neh. Ka kyntien **Mynta** ha kane ka sentens ka long ma ka ka ba kdew ïa ka por (reference time) na ka ba la peit ïa kane ka jingrem ka bam ka dih.

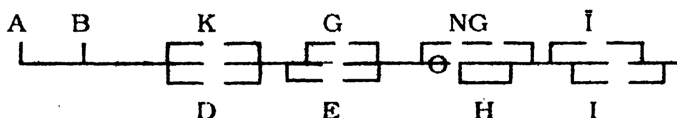
Ha u laiñ ba la dro haneng ngi ïohi ba don lai tylli ki por (reference time): Mynnor, Mynta bad Lashai. Kane ka jingbynta 'kham bun sien' hi ka long ka ba biang. Ngi ong 'kham bun sien' namar na ki lai bynta jong ka por ba la pynbynta haneng dang lah ban pyniabynta shuh. Ka Mynnor ka lah ban long ka ba la slem bah (hyndai), ka lah ban long ka bym pat da slem eh (mynnymwei/mynnymar), lane ka lah ban long ka ba dang shi sngi shuwa ka mynta (mynhynnin), lane ka ba kham jan ïa ka mynta kum (mynhynne). Nangta ka Mynta ka lah ban kynthup ïa ka por ka ba tang shi khyllipmat, shi kynta, shi sngi, shi hat, shi taiew, shi snem etc. Ka lashai ka lah ban kdew ïa ka ba jan eh ïa ka mynta (shibit), lane jngai arphewsaw kynta na ka mynta (lashai), lane jngai shi snem (la nymwei) bad kumta ter ter.

Ha ka jingpyndep ïa ki kam ki ba bun ha ka jingim ngi shem ba kawei ka kam ka shuwa ïa kawei pat. Ha kiwei pat ki kyntien lah ban ong ba kawei ka kam ka bud ïa kawei

pat. Hynrei ka long ruh ka ba shisha ba ki kam ki ïa tban (overlap) kawei ha kawei pat. Kane ka mut ba ki jingjia ne ki kam ha ka jingim kim long kim jia tang ha iwei i por. Ka lah ban long ba kawei ka jingjia ka jia ha ka por ba kawei pat ka jingjia ruh ka jia. Kane harum ka long ka jingpyrshang ban pyni kumno ki jingjia ki jia kawei hadien kawei pat ne ki ïa tban kawei bad kawei pat. U laiñ u ïeng na ka bynta ka por (time line), ki dak A,B, K,etc. bad ki synduk na ka bynta ki jingjia.

Hangne ngi ïohi ba ki jingjia A bad B ki jia ha la ka por ka por, bad ba ka jingjia A ka shuwa ïa ka jingjia B. Ki jingjia K bad D ki jia hadien ka jingjia B lane hadien baroh ar ki jingjia A bad B. Ki jingjia K bad D ki jia ryngkat naduh ba ki sdang haduh ba ki kut. Nangta bud sa ka jingjia E bad G. Kat kum ka jingbuh hangtei ngi ïohi ba ka G kam pat sdang haba ka E ka la sdang, tangba ynda haba ki kut. ki kut hamar ka juh ka por. Ha ka jingïaid ka por, lah ban ong ba ki jingjia A, B, K bad D ki shuwa ïa baroh ar ki jingjia E bad G. Lada ngi ïaid shuh shuh ngin ïohi ba ka jingjia NG ka kynthup shibun ka por bad ba hapoh jong ka ka kynthup ruh ïa kawei pat ka jingjia H. Ka jingjia NG ka la sdang slem shuwa ba ka jingjia H kan sdang, hynrei ha ba ka H ka la kut, ka NG kam pat kut satia. Ka jingïatban jong ki jingjia I bad Ï ka long mar shiteng. Haba ka jingjia Ï ka la sdang bad la poi mar shiteng ka jingjia I ka sdang; bad haba ka Ï ka la kut ka I ka dang long dang mar shiteng. Mynta lada dro thymmai ïa u laiñ por da ka ba mak (O) ïa ka Mynta ngin ïohi ba un long u laiñ ha u ba ki jingkdew ki la kham thikna na ka liang ki lai por (reference time) kata, Mynnor, Mynta bad Lashai.

Kane ka dur ka kdew ba ki jingjia A, B, K, D, E bad G ki jia ha ka Mynnor; H, I bad Ï ha ka Lashai kata hadien ka Mynta. katba ka jingjia NG pat ka dang jia ha ka Mynta.

Baroh ka ba la kdew shaneng ka long ka jingpyrshang ban kdew ïa ki jingjia ha ka jingïadei jong ki kawei bad kawei pat bad ruh ka jingïadei jong ki bad ka por. Ban kdew ïa ki jingjia bad ka por ha kaba ki jia, ngi dei ban peit ïa ki na ki ar tylli ki mat. (i) Ki kyntien ki ba kdew ïa ka por, kata kito ki ba pynthikna hamar kano ka por ka jingjia ka jia, bad (ii) Ki kyntien ne kynnoh ha ka Kramar jong ka ktien ki ban long ki jingkdew ïa ka por jong ki jingjia.

Shuwa ba ngin ïaid shaphrang ngi dei ban sngewthuh ba halor jong kitei ki mat haneng ki ktien jong ka pyrthei ki pher kawei na kawei. Na ka liang ki kyntien ki ba kdew thikna ïa ka por, ym da don eh ki jingeh, namar lada ka ktien kam don ïa ki ba kum kita ki kyntien ka lah ban shim kylliang na kiwei pat ki ktien. Ka la long kumta ha ka ktien Khasi. Ki kyntien thew por ba thikna kum **sekhon, minit** bad **kynta** ki long ki ba ngi la shim kylliang na ka English bad Hindi. Katba nang ïaid ka por, ka lah ban long ba ngin nang shim kylliang shuh shuh ha kane ka liang. Hynrei ka ba ngi kwah ban ïa kren mynta ka long shaphang ki kyntien bad rukom kdew por ba la don lypa ha ka ktien. Na kane ka liang ka donkam ïa ngi ban phuah ïa kita ki kyntien ha ki lai kyrdan. (i) Ki thup kyntien kdew por ïa ki ba la pynlong da ka ba buh lang ia katto katne tylli ki kyntien ha kata ka rukom ba ki kdew thikna bha ïa ka por ba ki jingjia ki jia (lexically composite expressions). e.g., **san minit hadien, saw sngi shuwa, hadien kata**, etc. Kane ka thup ka long ka ba beh tam, namar ka shong ha ka jingstad ki nongkren ban thaw kum ïa kitei ki thup kyntien kdew por. (ii) Ka kyrdan ka ba ar ka dei kito ki kyntien ki ba long tang kawei hi ka kyntien, bad ki ba biang na lade ban pyndep ïa ka kam (function) kdew por khlem da shaniah ha ka jingïabynrap jong kiwei pat ki kyntien. Kine ki kyntien ki dei kito ïa ki ba ha ka Kramar ngi khot ki Adverb of Time e.g., **mynhynnin, lashai, lashibit, lashisngi** etc. (iii) Ka kyrdan ka ba lai ka long kito ki kyntien ne kynnoh ki ba kdew ïa ka por ha ka sentens bad ha ki ba ka jingbeit jingbiang jong ka sentens ka shong. Ïa kine la tip kum ki **grammatical item.** Kine nalor ba ki mak ïa ka por ha ka sentens ki mak ruh ïa ka jingbeit (grammaticallity) jong ka sentens baroh kawei Ki nuksa ki ba shai eh ha kane ka liang ki long **u-s** bad **-ed** ki ba bud nadien ka verb ha ka English. Kine ki sentens harum ki long ki bym beit na ka daw ka jingbymdon u **-s, -ed.**

1. * He walk home alone

2. * Yesterday he walk home alone.

Lada ngi buh **-s** ha ka ba nyngkong bad **-ed** ha ka ba ar, ki sentens kin long ki ba lah ban pdiang kum ki ba beit (grammatical) kumne:

1. a. He walks home alone.
2. a. Yesterday he walked home alone.

Ha ka English **-s** bad **-ed** ki dei kita ïa ki ba la tip kum ki tense marker, bad ka jingpule ïa ka Tense ka long kyrpang ïa ki tense marker ki ba kum kine lane ki ba long hi kawei ka kyntien ne kynnoh kat kum ka rukom jong ka ba ïa pule. Hynrei shuwa ba ngin peit ïa ki tense marker, kan ïarap ïa ngi lada ngi batai nyngkong ïa ka jingmut jong ka kyntien Tense.

2. Ngi la pyrshang ban batai ïa ka tense na ka liang ka ba kam long. Mynta ngin peit ïa ka na ka liang ka ba ka long. Ka Tense ka long ka jingpule ïa kito ki kyntien ne kynnoh ki ba hap na ka kyrdan (iii) haneng ki ba ka kam jong ki ka long ban kdew ïa ka por ha ka sentens. Nalor kane, ki pynbeit ruh ïa ka sentens kat kum ki aiñ Kramar jong kata ka ktien. Ka Tense ka dei ruh ka bynta jingpule ka ba donkam ba ka jingkheiñ por (reference time) kan long na ka mynta (present moment) jong u nongkren. Kawei pa kawei ka jingong (language utterance), ngi dei ban sngewthuh, ka jia ha kano re ka jaka ka ba thikna (particular place) bad ha ka por ruh ka ba thikna (particular time). Ban don ka jingong donkam ruh ïa u nongong bad ïa u nongsngap. (Kane kam thew ïa kito ki jingong ha ki ba u nongong bad u nongsngap u dei u juh). Haba ka long kumne ngi lah ban ïohi ba ka jingkheiñ por ka kylla katba kum u nongkren. e.g., Lada ha ka jingïakren hapdeng u Mon bad u Don, lada u Mon u kren ka jingkheiñ por ka long na ka por ba kren u Mon. Hynrei lada u Don pat u kren ka jingkheiñ por kan long na u Don. Ka jingkylla ka ba kum kane ka long kata ïa ka ba la khot ka **deictic centre** lane phang kdew ka ba kylla kat kum u nongkren. Kane ka jingkylla kam ktah tang ïa ka Tense hynrei ïa ki Person (First, Second, Third) bad ïa ka jaka ruh. Ngi ïa tip baroh shaphang ki First Person, Second Person bad Third Person ha ka Kramar. Ka First Person ka thew ïa u briew u ba kren. Une haba u kdew ïa lade u pyndonkam da ka First Person Pronoun - **nga. Nga** ka dei ka phang kdew, bad na kane ka phang kdew u ba sngap u dei ka Second Person. **Me/pha/phi**, bad kiwei pat, kata, ki briew,

mrad, maw, dieng etc. ki dei ka Third Person. Kumta ha ka jingïakren u Mon bad u Don, u Mon u dei ka First Person lada u kren ma u, bad u Don u dei ka Second Person, hynrei lada kren u Don, u Don u dei noh ka First Person bad u Mon pat ka Second Person. Na ka liang ka jaka ruh ka don ka jingkylla, e.g., Ka 'hangne' lane ka 'hangto' ka kylla kat kum u nongkren. Kane ka mut ba lada u nongkren u ong 'hangne" ka jingmut jong ka, ka long ha ka ba don u nongkren; bad lada u ong 'hangto' ka thew ïa ka jaka ka ba jngai na u nongkren, hynrei ka ba jan ïa u ba sngap. Kane ruh ka kylla mar khongpong lada u ba sngap u kylla long noh u nongkren, bad u nongkren u ba mynshuwa u nongsngap. Ka jingpule shaphang ki Adverb of Place bad Time, Person bad Tense ki long ki ba lah ban kham sngewthuh ynda haba la peit ruh ïa ka phang kdew ne deictic centre.

2.1 Nalor kine ba la kdew haneng, ka Tense lah ruh ban ong ba ka long ruh ka bynta jong ka Verb namar kham bun sien ka verb ka dei ka ba shah ïa ka kylla ynda haba la pyndap ïa ki Tense Marker. Kum ka nuksa, ka kyntien **love** ha ka English ka long ka bym pat shym la mak da ki tense marker. Hynrei ynda haba la mak ïa ka tense katei ka kyntien ka kylla **loves** (Present tense) bad **loved** (Past tense). Kane ka nuksa ka long ka ba ïa dei eh bad ka English. Te kumta ka jingkylli ka ba mih ka long: Kumno shaphang kiwei pat ki ktien, kum ka Khasi, ki bym mak ïa ka tense kumba la mak ha ka English? Lada ym mak ïa ka tense ha ka Verb kum ha ka English dang lah hi ban ong ba ka tense ka dei ka bynta jong ka verb? Ban jubab ïa kine ki jingkylli, nyngkong ka dei ïa ngi ban sngewthuh katto katne shaphang ka jingïapher hapdeng ka ktien English bad Khasi.

2.2 Ka English ka dei ka **inflexional language,** kata ka ktien ka ba mak ïa ki jingkylla ba pher ba pher jong ki kyntien kat kum ka jingdonkam da ki **inflexion.** Ki inflexion ki dei ki jingpynkylla hapoh ka kyntien da ka ba ki bowel ne konsonan ki kylla e.g., foot/feet; leaf/leaves, ne da ka ba pyndap dak shuh shuh e.g., boy/boys, I/me/mine etc. Ka Khasi kam dei ka **inflexional language** hynrei ka **prepositive language.** Kane ka mut ba ka Khasi ka dei ka ktien ka ba kdew ïa ki jingkylla ba donkam da ka ba buh da kiwei pat ki kyntien na khmat ka kyntien ba donkam ban pynkylla. e.g., Lada kwah ban pynkylla ïa ka masculine noun **u briew** sha ka feminine noun ka jingkylla ka wan ym ha ka kyntien

briew hynrei da ka ba kylla ïa ka kyntien ka ba na khmat jong ka kumta ba **u** ka kylla noh **ka.** Lada kwah ban pynkylla na ka singular sha ka plural ruh ka jingkylla kam long ha ka kyntien ka ba dei ka noun hynrei ha ki kyntien na khmat jong ka kumne: **u/ka/i khynnah** kylla **ki khynnah.** Haba peit ïa kane na ka tense, ngi ïohi ba ka ktien Khasi ka kdew ïa ka da ka ba buh ïa ki tense marker **la** bad **yn/n** na khmat ka verb e.g., **la leit, yn leit.** Bad namar ba ki tense marker ki don jan bha ia ka verb, wat la ka jingkylla kam long ha ka verb, lah ban ong ba ka tense ha ka Khasi ruh ka dei ka bynta jong ka verb. Hynrei lada bishar bha khamtam lada pynshong nia halor ka jingshisha ba ka tense ka ktah ym tang ïa ka verb marwei hynrei ïa baroh kawei ka sentense ngi lah ban ong ba ka tense kam dei ka bynta jong ka verb marwei hynrei jong baroh kawei ka sentens. e.g., Ha ka jingong: **Ka Rin ka la ieit shisha ïa u Bin** ka jingkdew kam long tang ba ka jingieit ka la sdang shuwa ïa kane ka por kren hynrei ruh ïa ka jingshisha ba ka jingieit ka la long ka ba shisha; ba ka nongieit ka dei ka Rin bad u nongshah ieit pat u dei u Bin. Lah ruh ban ong ba ka jingpyrkhat ba ka tense ka dei ka bynta jong ka verb kam lah ïeng namar ba ka future tense marker **yn/n** ha ka Khasi nalor ba ka ïeng hajan ka verb ka lah ruh ban snoh ha ki personal pronoun. e.g., **ngan leit/un leit** etc.; ka lah ruh ban snoh ha ka **ba** kumne: ba + n = **ban.** Kane ka jingong **ngan leit** pat kum ha katei ka jingong haneng ka long ka jingong ka bym ktah tang ïa ka pronoun (namar ba u **-n** u snoh ha ka **nga**) hynrei ka ktah lang ïa ka verb ba ka jingleit kan long hadien ba la kren, bad ba u ban leit u dei **nga,** kata u nongkren. Lah ban batai ba ka jingdon jong u-**n** ha ka kyntien **ban** kum ha ka jingong: **Nga kwah ban wan sha phi** ruh ka ktah ïa ka sentens baroh kawei ym eh tang ïa ka kyntien **ban + verb.** Namarkata, ka kham bha ban ong ba ka tense ka dei ka bynta jong ka sentens baroh kawei ban ïa ka ba ong ba ka dei ka bynta jong tang kawei ka kyntien ha ka sentens.

Na ka ba la kdew sha khmat kawei ka bynta ka ba donkam bad ka ba ngim dei ban klet ka long ba ïa ka tense lah ban pyni da ki inflexion ne da ki **grammatical item** kumba ka long ha ka Khasi.

2.3. Ha ka Khasi, don ar tylli ki tense marker **la** bad **yn/n.** Ïa kine lah ban pyndonkam ha kine ki rukom harum. Nongkong eh ngin shim ïa ka **la.**

2.3.1. La ka dei ka past tense marker. Ka jingmut ba kongsan eh jong ka haba ka don ha shuwa ka verb e.g., **la dep,** ka long ban kdew ba ka kam ne jingjia ka la sdang ha shuwa ka por ba kren. Ha ka ktien Khasi don kiwei pat ki **la** ki bym dei ki past tense marker.

e.g., (3) **La** phi kwah ne phim kwah leit, phi dei ban leit.

(4) Shim **la** ki tiar lajong.

Ha ka (3) ka jingpyndonkam ïa ka **la** ka long **conditional** kum ka **if** ha ka English; ha ka (4) ka jingpyndonkam ka long **possessive.** Ka **la** ka ba dei ka tense marker ka don borabor ha shuwa ka verb lane ka lah ban kynriah katto katne shaphang kadiang na ka verb lada hapdeng jong **la ... verb** la bsuh da ki kyntien kum **lah, ïai, pyn, shu, nang, ïa, ju, shait, hap, dei, dem,** e.g., **la lah suh, la pynsuh, la nang suh** etc.

Hynrei ka **la** kum ka Past Tense marker ka don ka jinglong kyrpang jong ka bad kata ka jingkyrpang ka long ba ïa ka **la** lah ruh ban nym da pyndonkam ha ka sentense wat lada dei ba ki jingjia ki jia ha ka Mynnor. Kane ka jingshah iehnoh (optionality) jong ka **la** ka long khamtam eh lada la pyndonkam ïa ki Past Time Adverb/Adverbial e.g., **Mynhyndai, shisien ha kawei ka por, myn ha kita ki por** etc. Ka jingshah iehnoh jong ka **la** ka long ruh namar ba ïa ka jingkdew ba ki jingjia ki jia ha ka Mynnor lah ban sngewthuh na ki jingïakren (context). Kawei pat ka rukom shah iehnoh ka **la** ka long ba kawei ka **la** ka ba don ha ka sentens ba sha khmat ka lah ban siewspah ïa kiwei pat ki sentens bym don **la,** e.g.,

Ka Rin ka **la** leit sha u Bin ban kyrpad ïa u ba un ïarap pisa ïa ka. Ynda ka (la) poi ha ïing jong u, ka (la) shem pynban ba u Bin u pang.

Ka **la** ha shuwa **leit** ka biang ban nym da pyndonkam shuh ïa ka ha ki sentens ki ba hadien. Dei namarkata, la buh ïa kito kiwei pat ki **la** ha braket.

Kam kut tang katne shaphang ka **la.** Ka jingpyndonkam ïa ka kam long tang ïa kaba la jia shisha (actual) hynrei ruh ïa ki jingjia bym pat jia (non-actual situation). Kawei na kiba kum kine ki rukom pyndonkam ka long kum ha kane ka jingjia harum:

(5) Rang: Ei Phang ale noh!

(6) Phang: To nga **la** wan.

Lah ban woh dong ïa kane ka **la** ba kam kdew ïa ka mynnor. Namar haba u Phang u ong: **to nga la wan,** ka jingshisha hi ka long ba um pat wan. Te hynrei na ka liang ka jingmut jong ka jingong lah ban ong ba ka **la** hangne ka don ïa ka jingmut jong ka past tense namar ka jingong **to nga la wan** ka mut ruh ba la u Phang um pat wan pynban u **la sngewthuh** ba u dei ban wan noh.

Sa kawei pat ka jingpyndonkam ïa ka **la** ka ba syriem eh ïa katei haneng ka long ha ka por ba dang bam/dih haba u nongkren u kwah ban ïaroh ba kata ka jingbam/ jingdih ka long ka ba bang. e.g., **Ka ba la bang kata ka sha.** Ha kane ka por, u nongkren um pat dep dih, u dang shu mad ïa ka. Hynrei ka jingpyndonkam ïa ka **la** hangne ka long ban kdew ba u nongkren na ka ba u la mad, u la sngewthuh ba kata ka sha ka bang kat haduh ba um lah khlem da kubur kumta. Ka ba kum kane ka rukom pyndonkam ïa ka past tense ha ka ba kum kane ka jingjia ka don ruh ha ka German e.g., **dies schmeckte gut** (*this tasted good: ka ba la bang). Ki Norwegian ruh ki pyndonkam ïa ka past tense ha kane ka rukom e.g., **detta smakte godt** (*this tasted good: ka ba la bang). Nga mak* ïa ka transleshon ***this tasted good** namar ha ka English ka dei ban long **this tastes good.**

Kaba kdew ïa kine ki rukom pyndonkam ïa ka past tense da kiwei pat ki ktien ban kdew ïa ka bym pat jia/dep ka long na ka bynta ban pyni ba kane ka rukom kam long ka ba leh tang ha ka Khasi. Ka long ruh na ka bynta ban kdew ba ka **la** la ka jingmut ba kyrpang jong ka ka long ban kdew ïa ka mynnor, pynban lah ruh ban pyndonkam ban kdew ïa ka ban sa jia noh (imminent future) kum ha ka **to nga la wan** ne ka ba dang jia ha ka por kren kum ha **ka ba la bang kata ka sha.**

Nalor ka ba la kdew sha khmat shaphang ka **optionality** jong ka **la** kum ka Past Tense Marker nga kwah ban kdew ba ka don kawei ka jaka ha ka ba ïa ka **la** ym lah ban iehnoh. Kane ka jaka ka long ha ki sentens ki ba kren ïa ka bym shym jia shisha hynrei ka ba lah ban **jin da la jia** lada la bat ïa katto katne ki kyndon ki ba kat kum ka verb ha kata ka sentens. Ïa kum kine ki sentens la ong ha ka English ba ki long **hypothetical.** Ha ka Khasi la kdew ba ki long kumta da ka phreis **jin da la** kum ha kane ka sentens: **Ba**

ngan da tip lypa ngan jin da la wan sha phi namar kane. Kane ka jingshisha ka kdew ba ka ktien Khasi ka don ha ka ym tang ïa ka **concept of time** hynrei ïa ka **tense system** ruh ka ba kdew ïa ka por ha ka sentens.

2.3.2. Mynta ngin peit sa ïa ka Future Tense. To ngin pyrshang kdew ngi mut aïu haba ngi ong future tense. Na u laiñ por ba la dro sha khmat, ngi ïohi ba don lai ki reference time, Mynnor, Mvnta bad Lashai. Ka future tense ka dei ka kyntien ne kynnoh ka ba na ka kyrdan (iii) ïa ki ba ngi la khot da ka kyrteng **grammatical item.** Ka jingmut ba kongsan eh jong ka **grammatical item** ba la khot ka Future Tense Marker ka long ban kdew ïa ki jingjia ki ban sa long ha ka por ban sa wan, kata na ka por kren sha khmat. Ha ka jingkren shaphang kiei kiei ki ban sa wan ngi dei ban sngewthuh ba ngim lah ban kren shaphang jong ki da ka ba da thikna eh namar kiei kiei ki bym pat jia, hynrei ki ba ngi mut kin jia, ki lah ban kylla na ki ba bun ki daw. Ki daw ki lah ban long na ngi hi ne na kiwei pat. Kumta ka ba ngi lah ban leh shaphang kine ki kam ki ban sa jia haba ngi kren shaphang jong ki ka long tang ban shu ïathuh lypa (predict) ba kita ki kam kin sa jia kat kum ka plan ne jingïapynbeit. Ïa ka ba ki jia shisha ne em, ngim ïah ban ong ei ei. Ka ba mih nangne ka long ba ka kam jong ka future tense marker ka long tang ban shu ïathuh lypa shaphang ki jingjia khlem da kdew satia ïa ka jingthikna ne jingbymthikna ba ki jingjia kin jia. Ka ba ïathuh lypa ka long ka kam ka ba kyrpang (basic) jong ka Future Tense Marker. Ha ka ktien Khasi ngi ong ba ka **yn/n** ka dei ka Future Tense Marker. To ngin peit la ka long shisha ne em ka kyntien ne kynnoh ka ba ïathuh lypa shaphang ki jingjia. Ka **yn/n** ka ïeng ha ka sentens ha ka jaka ba kiwei pat ki modal verbs kum **lah, ïai** etc. ki ïeng, kata ha shuwa ka verb. e.g.,

7. Ka **lah** slap.

8. Ka **ïai** slap.

9. Ka **yn/n** slap.

(Ngi pynsnoh ïa u **-n** sha ka **ka,** kumta ngi ïoh **kan slap**). Ka kyntien **lah** (7) ka kdew ba la dep slap; **ïai** (8) ka kdew ïa ka ba u slap um sangeh kata, slap shi slap, bad **yn/n** (9) ka shu ïathuh lypa ba kan slap. Tip kan slap ne em ym don ba lah ban ong. Lada pyndonkam ïa ka kyntien **lah** ha ka jingmut **ka long ka ba lah** (possibility). Ka kyntien **lah** ha kawei ka liang ka i kumba ka ïathuh lypa. e.g., **Ka**

lah ban slap. Hynrei, kumba ngi lah hi ban ïohi na kane ka nuksa, ka dor jong ka jingïathuh lypa (prediction) ka long ïa ka ba la kit da ka **ban** (ba + n) (future tense) ym da ka **lah.** Kane ka jingpynkut nia ka long ka ba shongnia namar lada weng noh ïa ka **ban** na katei ka nuksa, ka sentens kan long beit tang kum ka (7) haneng ha ka ba ka jingïathuh lypa kam don. Lada ngi shim da ka **ïai** bad kren shaphang ka ban sa jia (slap) ngin donkam hi ïa ka yn/n kumne: **kan ïai slap.** Kane namarkata, ka kdew shai ba, ïa ka ban ïathuh lypa donkam da ka **yn/n,** bad namarkata ka **yn/n** ka dei ka Future Tense Marker.

Ka jinglong ba kongsan eh jong ka **yn/n** ka long ba ka ïa pyrshah bad ka Past Tense Marker **la** na ka jingshisha ba ka long ka bym lah ban shah iehnoh na ka sentens (obligatory). Lada ka jingjia hi ka long ka bym pat jia, u nongkren un ym lah khlem da pyndonkam ïa ka. Lada um pyndonkam ïa ka kum ha kine kiei kiei ki ban sa jia, ka jingong jong u kan long ka bym beit bym biang kat kum ki aiñ Kramar Khasi. Kane ka jingong harum kam beit namar bym don **-n** ha ki jaka ba dei ban don.

*U ong ïa nga un wan lashai ba u kit noh ïa ki tiar ki tar baroh.

Na ka liang ka jingsngewthuh ïa ka jingmut jong ka sentens, baroh ngi sngewthuh, hynrei ngim lah pdiang ïa kane namar ka jingduna u **-n** kum ka **future tense grammatical marker.** Dei halor kane ka nongrim ba ngi sa ong ba ïa ka por ha ka sentens la mak da ki **grammatical item** ïa ki ba ngi khot ki **tense marker.** Nga kwah ban ban sa shisien ba ïa ka por jia jong katei ka sentens haneng ngi la tip/sngewthuh na ka lexical item (lashai), hynrei ka **yn/n** ka long ban kdew ïa ka jingbeit (grammaticality) jong ka sentens, (kata ban kdew por da ka Kramar).

Ka jingbymbit ban iehnoh ïa ka **yn/n** ka long ba wat ki future time adverb/adverbial ruh kim lah ban pyndam ïa ka jingpyndonkam ïa ka: ym kumba pyndam ki past time adverb/adverbial ïa ka **la.**

Ka **yn/n** ka lah ban ïeng marwei ha ka sentens lada ha shuwa jong ka ym don kano kano ka personal pronoun. Haba ka long kumne, ha ki jingthoh la spel dak **yn** e.g. **Yn plie ïing mano?** Ka jingspel dak **yn** ka long ka rukom ba la bud khnang ba ha ki jingthoh yn ym i eh tang kum u dak konsonan **n.** Lada ki personal pronoun ki don ha shuwa

jong ka ka **yn/n** kan snoh ha ki kumne: **ngan, ngin, phan, men phin, kan, un, in, bad kin.** Ka lah ruh ban snoh ha ka **ba** ban long **ban.** Ka kam jong ka ban ka long kum **ka** infinitive **to** ha ka English. Don ki ba pyrkhat ba **ka kyntien ban** ka dei ka rukom kren lyngkot ïa ka **ba yn.** La don ruh ki ba ong ba ha ki jingthoh ba mynshuwa la thoh **ba'n** ha ka jaka **ban** khnang ban kdew ïa ka jingjah u dak **-y.** Ka kyntien **ban** kum ka infinitive **to** ka kdew hi ïa ka ban sa jia, la ka ban sa jia ka long ha ka mynnor, ne ha ka lashai.

Ka ba phylla ka long ba ka Khasi ka ieh kumto ïa ka present tense. Kane ka mut ba ym don ha ka Khasi **ki** kyntien/kynnoh ki ba dei ki **grammatical item** ban kdew ïa ka present tense. Namarkata, ngi ong ba ka present tense ha ka Khasi ka long **unmarked** (bym shym la kdew). Ka daw ka long namar ba ka shaniah ïa kane ka kam ha ki present time adverb/adverbial, bad ha ka **dang** ka ba kdew ba ki jingjia ki jia ha ka por ba kren. Kata ka mut ba lada u A u ong shaphang u B: **u dang kren,** ka mut ba u B u dang kren ïa la ka jong ka jingkren bad ha kata hi ka por ba u A ruh u kren (shaphang u B). Hynrei lada kata ka ba u B u kren ka long ha ka mynnor, u A u dei ban buh ïa katei **u dang kren** ryngkat bad ki past time adverbial, e.g., **Ha kata ka por ba u dang kren** etc.

LYNNONG 5

KA ASPEK (ASPECT)

Ka **aspek** ka don ka jingiadei ka ba jan bad ka **mood.** Ka jingïajan ka long namar ba ki don ki kyntien ki ba sawa kumjuh hynrei ki jingmut jong ki ka pher kawei na kawei. Ka ktien Khasi ka don shibun ki kyntien ki ba kum kine, hynrei kane kam dei ka jaka ban kren shaphang kita. Yn shu kdew tang ïa kiba ïa dei bad ka mood bad aspek. Shuwa ba yn leh ïa kata, donkam ban sngewthuh nyngkong ka mut aïu ka kyntien mood bad aspek.

3.1 Mood

Ka thew ïa kito ki kyntien ki ba kdew ïa ka jingsngew (attitude) jong u nongkren. Ki jingsngew donbor ne kham halor kat ban hukum ïa kiwei. e.g. **Ei ale hangne!** Ka jingsngew ka ba kum kane ka ïaid bad paw lyngba ka sur kren. Hynrei don pat ki briew ki bym da kwah eh ban pynpaw jingsngew khraw ei ei, bad haba ki dei ban ong kum ïa katei ka jingong, ki ong da ka sur ka ba jem. Teng teng ki buh ruh bad ka kyntien **sngewbha** ha khmat, hapdeng ne hadien eh jong ka jingong. Haba don ka kyntien **sngewbha** na khmat eh, ka kyntien **ei** ka duh noh. e.g.,

Sngewbha ale hangne.

Ei sngewbha ale hangne.

Ei ale hangne, sngewbha.

Ki sentens ki ba kdew ïa ka hukum e.g., **Khang kato ka jingkhang! Shong hangto!** etc. ki long kito ïa ki ba la khot ha ka Kramar ka **Imperative Mood.**

3.2. Ha ki Kramar ki ba pher ba pher don ki jingkdew ba ki sentens ki bym da pynpaw ïa kano kano ka jingsngew u nongkren ki dei ka Indicative Mood. Ha kum kine ki sentens ka jingkdew ka shu long beit tang ka jingshisha ba shisur ha kata ka sentens. e.g.,

Ka briew ka kit maw.

U khynnah u lehkai um.

Ki sentens ki ba don ki kyntien **lada, la, da, lymda** ki ai ka kynjia jingjied (alternative) ïa u ba sngap, bad ïa kine la khot ka **Subjunctive Mood.** e.g.,

Lada phi ieit ïa nga, sumar ïa ki hukum jong nga.

La phi leit ne phim leit, nga te nga la leit.

Da u wan te sa ai artad kato ka jaiñkup.

Lymda phi leh shitom te phin ym lah ho!

Kine ki kyntien ki ba mak ïa ka Subjunctive Mood ki don lut ha shuwa ka pronoun/noun. Nalor kine, don sa san tylli ki kyntien ki ba kdew ïa ki jingsngew jong u nongkren bad kita ki long: **dei, hap, lah**$_m$[1], **da**$_m$[2], **shu.**

3.3. Dei: Kane ka kyntien ka don lai tylli ki jingmut: (i) Kum ka verb, ka long kum ka kyntien **long.** Ka **Model English Translation** ka pynkylla Khasi ïa ka kyntien English **is** kum: **long, don, dei.**

Kane ka jingpynkylla ka long ka ba dei namar haba ngi pynkylla Khasi ïa ka sentens: **He is John,** ngi ioh **u dei/ long u John. Dei** bad **long** ki ïa ryngkat ha ka jingmut bad jingpyndonkam (kum ka verb). Ka, phei na ka **don** wat la **don** ka mut **is** ha ka English.

(ii) Kum ka verb ka kren tuh ïa ka jingïadei (relationship) para briew ne bad ki kha ki man. Lah ban pyndonkam ïa ka kumne.

Kylli: Phi **dei** aiu ia I Bah Rim.

Jubab: Ngam **dei** ei ei/Nga dei Pasan.

(iii) Ka jingmut ka ba lai jong ka kyntien **dei** ka long kum ka modal auxiliary ka ba kdew ïa ka jingsngew shah teh (obligation) ne ka jingsngew dei u nongkren ban **leh ei ei.** Teng teng la bujli ïa kane ka kyntien **dei** da ka kyntien **donkam** ban pynpaw ïa kane kajuh ka jingsngew, tangba ka kyntien **donkam** hi ka kham thew ïa ka jingsngew donkam kham tam ban ïa ka jingsngew shah teh. Ban pynïapher ïa

---

1. **lah**$_m$ ka mut **lah** kum ka modal marker. La buh **m** napoh ban pynäpher ïa ka na ka **lah** (perfective). Yn sa batai ïa kane ha ka Aspect.

2. **da**^{m} ka mut **da** kum ka modal marker. La buh **m** napoh ban pyniapher na kiwei pat ki **da** (subjunctive) bad **da** (durative). Ïa kane yn sa batai ha ka Aspect.

ka **dei** kum ka modal auxiliary na ka dei kum ka verb ngin mak ïa ka, **dei**$_m$.

Nga **dei**$_m$ leit sha skul lashai.

Ki **dei**$_m$ pyndeng syntiew ki khynnah Klas X.

dei$_m$, ngi dei ban kynmaw ka don borabor ha ka liang kadiang na ka Verb, bad ka lah ruh ban shah pynbud ha ka **ban,** nangta sa bud sa ka verb, kumta ba ka thup kyntien ka long noh **dei ban + V.** e.g., **Nga dei ban leit shnong lashai.**

3.4. Kawei pat ka modal auxiliary ka dei ka kyntien **hap.** Kane ka kyntien ka kdew ïa ka jingbym banse ne jingbym lah kiar na ka liang u nongkren. Ha kane ka liang ka i kumba ka long kajuh bad ka **dei**$_m$ Hynrei ka don hi katto katne ka jingïapher. Ka **dei**$_m$, kam don ha ka ïa ka jingsngew shah pynbor ka ba don ha ka **hap.** Haba u briew u ong: **Nga hap leit,** ka i kumba une u briew u shah pynbor ha kiei kiei ki ba sawdong jong u (circumstances) kumta ba um lah kiar khlem leit. Ka **hap** ruh kum ka **dei**$_m$ ka lah ban shah pynbud shuwa ha ka **ban,** bad nangta sa ka verb kumne harum.

U Tip u hap shong noh ha ïing.

U Tim u hap ban shong noh ha ïing.

3.5. Ka **lah**$_m$ ka long kum kawei pat ka kyntien **lah** ka ba ka jingmut jong ka ka long **la dep.** Ïa kane yn mak ïa ka **lah** (perfective). Ka **lah**$_m$ pat ka thew ïa ka jinglah (ability) ne jingnang kum ha ka ba ong:

Nga lah ban kdiah ïa une u dieng.

Ka **lah**$_m$ ka kdew ruh ïa ka jinglah ban long (possibility) jong kiei kiei, ka jinglah ban long ka ba mih na ka ba u briew u peit thuh ïa ki dak ki shin bad u pynwan nangta. Haba u ïohi ba ka dum ka bneng, don sa bad ka lyer, u pyrkhat/sngew ba lehse u slap um jngai shuh. Ban pynpaw ïa kane ka jingsngew u ong:

Ka lah ban slap pynban mo!

Kiwei pat ki nuksa ki long:

Kane ka kynroh ka lah ban twa.

Ka thma ka lah ban kut shen.

Ngim dei ban klet ba ka **lah**$_m$ ka don ruh sa kawei ka kyntien ka ba ka kynnoh bad sur sawa ka long kumjuh

hynrei ka ba ka kam (function) jong ka, ka long kum ka verb. e.g.,

Kylli: Lah mano?

Jubab: Lah ki Nongthymmai.

Ïa kane ka **lah**, lah ban bujli da ka kyntien **jop**, namar kum ka verb, ka **lah** ka mut hi kumta. e.g.,

Kylli: Jop mano?

Jubab: Jop ki Nongthymmai.

Kum ka verb **lah** ka mut ruh **leh bha/jop** ha kata ka jingthmu/jingialeh. Haba ki khynnah skul ki ïaleh eksamin, ynda haba ki la dep thoh, ka jingkylli borabor ka long **Phi lah?** Bad ka jubab ruh ka lah ban long **lah hi.**

3.6. Ka **da**$_m$ kum ka modal auxiliary ka kdew ïa ka jinglong kumba ka long (actuality), kata, lada ka verb ka long e.g., **khang** bad kane ka verb ka ïaid ryngkat bad **da**$_m$ kum **u da khang ïa ka jingkhang**, ka jingkdew ka long ba ka ba khang ïa ka jingkhang ka long ka ba jia shisha lane ka ba da thikna, bad ba kane ka jingkhang ka long ka ba da leh kyrpang, lehse, wat haba ym donkâm eh ban da khang.

Nalor ka **da**$_m$ don sa kiwei pat ruh ki **da** ha ka Khasi. Kawei na kita ka dei ka verb bad ka jingmut jong ka, ka long **sumar/ker**, bad ban kdew ïa ka tiar ne mano mano ba da (instrumental). e.g.,

U Blei hi un **da** ïa ngi na ka ba sniew baroh.

To **da** lem ïa i Rit **da** kato ka shatri.

Kawei pat ka **da** long ka aspek marker ka ba ju don hapdeng ar tylli ki verb e.g. **Kren da thiah.** Yn sa kdew biang ïa kane ynda la batai ïa ka aspek.

3.7. Shu (indeterminacy) ka kdew ïa ka jingbymlah ban leh da kumwei lait na kata ka ba la leh (kat kum ka verb). Kane ka mut ba haba u briew u ong: **Nga shu shong kai** ka jingmut ka long ba uta u briew um shym leh ei ei nalor ka ba shongkai. Kane ka jingpynsngew sha kiwei ba u khlem leh ei ei nalor ka ba shong kai teng teng ka long ban buhrieh ïa ka daw ba shisha jong kata ka jingshong hangta. Ka kyntien **shu** ka buhrieh ïa ka jingbymkwah ïathuh ïa ka daw. Ka jingbymlah ban leh da kumwei pat lait na kata ka ba la leh (kat kum ka verb) ka paw eh ha kum kane ka jingjia harum.

U Lan u ong ïa u Ton ban ong ha u Don ba u Don un wan ïa kynduh ia u (Lan). U Ton pat ha ka jingsngew jong u, u sngew ba u Don un nym wan ïa kynduh ïa u Lan wat lada ong makna ruh. Kumta u Ton u jubab: **Ngan shu pynong!**

Kane ka jubab ka mut ba u Ton u ong ba un leh ïa ka ba la ong ïa u ban leh, hynrei ha ka jingsngew jong u, u Don un ym wan hi. Ka mut ruh ba u Ton u pynpaw ba kam shong ha u ban pynwan ne ban ym pynwan ïa u Don sha u Lan.

Kum ka modal auxiliary ka **shu** ka don borabor ha ka liang kadiang ka verb. Kane ka **shu** teng teng ka trei (function) ruh ïa ka kam kum ka verb ha ki jingong kum kine:

Nga shu bad u Trai ha la ka sngi.

Une te shu tang bad phi.

3.8. Ka **Aspek** ka pher na ka mood ha ka ba kam kdew satia ïa ki ba kum kitei ki jingsngew. Ka kam jong ka ka long ban peit ïa ki kyntien ki ba na khmat ka verb (per verbal) ki ba lah ban batai (modify) ïa ka verb kum ka kam (activity). Kumta ka aspek ka peit ïa ka kam kum ka ba jia shi jia, ïa ka kam ba ka dang jia ha ka por ba kren artad shaphang jong ka: ïa ka kam ba ka dang jia ha ka por ba kren artad shaphang jong ka; Ïa ka aspek la phiah ha ki ar bynta ba kongsan: Ka **Perphektip** (Perfective) bad ka **Imperphektib** (Imperfective). Nyngkong ngin peit ïa ka Perphektib.

3.9. Ka perphektib aspek ka peit ïa ka kam jong ka verb la kumba ka long kawei kaei kaei ka ba tylli. Kane ka kynthup ïa ka ba sdang bad ba kut jong ka kam. e.g., Lada ong **nga lah bam soh,** ka jingpeit ka long ïa ka kam bam soh naduh ba sdang haduh ba kut. Hynrei ynda bishar bha ïa ka jingong **nga lah bam soh,** ka i kumba kane ka kham lam ïa ka jingmut jingpyrkhat jong ngi sha ka jingshisha ba ïa u soh la bam. Ym don jingkdew la u soh u long uwei ne ar ne katba don ha u dieng/ïing. Ka jingong ka shu ïathuh beit ba ka kam bam soh ka long ïa ka ba la dep, kata u soh u la rung shap kpoh. Ka kyntien **lah** ha ka jingmut ka ba kum kane (kdew ïa ka jingdep) ka mak ïa ka perphektib aspek ha ka Khasi.

3.9.1. Ka kyntien **lah** (perfective) ka don ha ka ïa ka jingkdew sha ka mynnor. Ka mynnor ka lah ban long ka ba jan

(immediate past) kum haba u briew u dang mih na ïing shetja u da ñiad artad ïa ki kti bad shyntur - ka shyntur ka ba symphleiñ; la ithuh hi ba dang dep bam ja - bad u ong artad **Nga lah bam ja ho ma nga!** Lane ka mynnor ka lah ban long ka ba la slem bha kum: **Ki lah thied ïa kato ka ïing naduh snem sanphewsan.**

Lada u nongkren u kwah ban kdew shai ba ka kam ka don ka jingïadei ka ba jan bad ka mynta (current relevance) yn pyndonkam lang ïa ka **lah** bad ka **dang** tangba ka **dang** ka dei ban lamkhmat e.g., **u dang lah thet.** Kum ha kane ka jingjia ka perphektib marker ka ïa ryngkat ha ka jingmut bad ka kyntien **dep** bad lah ruh ban buh da kane ka kyntien ha ka jaka ka **lah** e.g., **u dang dep thet.** Kane ka jingbujli kyntien kam wanrah kano kano ka jingkylla ha ka jingmut. Ka jingïadei bad ka mynta kane **current relevance** ba la kdew haneng ka thew ia ka jingmih na kata ka kam. bad ba kata ka jingmih ka long ka ba dang biang bha ha ka mynta ruh. e.g., Haba u briew u ong. **Nga dang lah thet,** ka jingmih ka long ba ha ka por ba u ong ïa kane u sngew ba ki kti jong u ki dang khuid.

Ka kyntien **lah** (perfective). na ka daw ka jingkdew jong ka sha ka mynnor (implicit past). ka don ka jingïadei ka ba jan bad ka past tense marker **la.** Don ki ba pyrkhat ba kine ar ki dei kawei ka kyntien ia ka ba la kynnoh **la** da kiwei bad **lah** da kiwei pat. Hynrei ka jingshisha ba kine baroh ar ki lah ban ïa don lang ha kawei ka sentens, e.g., **Ki la lah leit** ka pynpaw shai ba kine ki dei ar tylli ki kyntien. bad haba kine ki ia don lang kumne ki pynioh ha ka sentens ia baroh ar ki jingmut, kata **Past** bad **perfective**. Kane ka ïa dei bha bad ka **Past Perfect** ha ka English kum ha ka sentens. **They had gone.**

Ka kyntien **lah** (Perfective) hadien ba ka la ïa don lang bad ka verb (lah + V) ka lah ban shah bud sa ha ka kyntien **artad,** e.g., **U lah wan artad.** Kum ha kane ka jingïadon lang, ka jingmut kam long shuh ïa ka jingdap hynrei ïa ka jingdep jong ka jingjia ka ban sa bud shen. Lada shim ïa katei ka sentens ngi sngewthuh ba uta u briew un pat wan tangba un wan shen. Shuh shuh lada ngi shim ïa ka sentens: **Ka sngi ka lah sep artad** ngi sngewthuh ba ka sngi kam pat sep tangba ka por ka la dei janmiet, ka sngi ka la noh shaphang sepngi bad ka la sdang saw byrhuiñ bad sa tang katto katne por kan sa sep noh hi.

Ka kyntien **lah** (perfective) ka lah ban ïa don lang bad kiwei kiwei pat ki kyntien kum **ïai, shait** etc. Yn sa nang kdew ïa kane.

3.10. Ka Imperhektib aspek pat kam peit ïa ka kam kum kawei (whole) hynrei lyngkhot lyngkhot bad ka kynthup ïa ki ba bun ki aspek kum ka jingneh ne jingjlan ka jingjia, ka jingïai jia, ka jingmlien etc. Ngin peit nyngkong ïa ka kyntien **dang.**

3.10.1. Dang (durative) ka kren shaphang ka jingïar (span) jong ka jingjia, shaphang ka jingïaryngkat ka jingjia bad ka por kren (kata, haba kren shaphang kata ka jingjia, ka jingia ruh ka nang jia). e.g., **Haduh mynta ruh phi dang pang?** Kane ka kdew ba ka jingpang ka la sdang kham mynshuwa, tangba kata ka jingpang ka neh, kata ka ïar naduh ka por ba mynshuwa haduh ha ka por ba kren/ong ïa kane ka jingong. Ïa ka jingïatban hapdeng artylli ki kam ruh lah ban kdew da ka kyntien **dang** ha ka subordinate clause. e.g., **Nga la rung haba u dang khreh kot.** Ka jingrung ka long ha ka mynnor (la) bad haba kane ka kam (rung) ka jia kawei pat ka kam (khreh kot) ruh ka dang jia. Ka kam **khreh kot** ka la lah ban sdang la kham slem bad kham shuwa ïa ka **jingrung** tangba ha ka por ba rung ka kam khreh kot ka dang ïaid shaphrang.

Hynrei lada ha ka main clause ka kynhun ki kyntien ba dei bad ka verb ki long **nang + V,** ka kynhun **dang + V** ha ka subordinate clause ka kdew ba ka jingjia ha ka main clause ka jia **hapoh** jong ka por (span of time) ba ka jingjia ha ka subordinate clause ka jia. e.g., **U nang khreh kot katba ki para ki dang ïohthiah.** Ki jingjia ki long **khreh kot** bad **thiah:** ka jingkdew da ka **nang** bad **dang** ka long ba ka jingjïa **thiah** ka dang ïaid (ongoing) bad hapoh jong kane ka por kawei pat ka jingjia (khreh kot) ruh ka nang ïaid. Ka jingkdew ka i ruh kum ban ong ba une u ba khreh kot u khreh kot ban pynmyntoi ïa ka por. Kine ki jingjia ki jia hamar kajuh ka por tangba kawei hapoh kawei.

Haba **dang + V** ka ïaid ryngkat bad ka past time adverbial ka jingkdew ka long ba ka jingjia ka ba la jia ha ka mynnor ka dang long ka ba don jingmut (current relevance) ha u nongkren. e.g., **Nga dang wan London mynshem snem.**

Ka **dang + V** kam kham ïaid bad ka **la** e.g., * **Nga la dang sad.** Ha ki jingthoh ki ba kham rim ka don ka ba kum

kane ka rukom thoh hynrei imat ka mih na ka ba transleit ïa ka English **past + V- ing** (was doing). Ha kine ki sngi mynta ym kham ïohsngew ne ïohi shuh ïa kum kane i.e., **la dang + V.**

Ha ka ba kren shaphang ka present tense ngi la kdew ïa ka jingshisha ba ka Khasi kam don present tense marker. La batai lehse ïa kiei kiei ki ba jia **mynta** la shu shaniah ban kdew da ka kyntien **dang.** Ka lah ban long kumta, tangba ngi dei ban sngewthuh ba **dang** ka ïa ryngkat bad ka **-ing** jong ka English verb (e.g. do + ing = doing); bad ba ka **dang** ka lah ban long ha ka mynnor, mynta bad lashai ruh. e.g.,

Mynhynnin, u dang tem jingtem haba nga kren ïa u.

Myntan kumne i dang don ha ïng!

Lashai, katne por u dang don ha erpod (airport).

3.10.2. Da (durative) : Kawei pat ka durative marker ka dei ka kyntien **da.** Ngi mak ïa ka durative ban pynïapher na ka **dang** (durative). Kane ka kdew ïa ar tylli ki jingjia ki ba jia thik ha kajuh ka por (simultaneity of events) bad ki jingjia ïa ki ba la kdew da ar tylli ki verb kiba don ha kajuh ka kynthup kyntien ïa ki ba la pynïasnoh (linked) kawei bad kawei da ka durative, **da.** e g., **U kren da thiah/da shong.**

Kane ka kyntien **da** ka don ruh ha ka, ka jinglong jong ka modal auxiliary ka ba kdew ïa ka jinglong kumba ka long (actuality) kata ka jingjia e.g., **U leit sha la u kpa u da ïam.** Ka jingleit bad jingïam ki lah ban sdang la ka jong ka jong. Haba **u leit sha la u kpa,** lehse u leit khlem ïam, bad u sa dang ïam ynda la ïakynduh ïa u kpa! ka jingkdew ka kyntien **da** ka long ba ka jingïam ka long kaba da jia shisha. Ïa kane ka **da** ngin mak **da**$_m$ (i.e., da + modal)

3.10.3. Nang (progressive) ka kdew ïa ka jingïaid shaphrang (progression) ka kam. Haba pyndonkam ïa kane ka thup kyntien **nang + V,** ki ba bun ki Khasi ki ban/ong ïa ka arsien **nang + V nang + V** (nang san nang san). Hynrei haba pyndonkam ïa ka **nang** ha shuwa ka causative, e.g., **pyntwa,** ka jingong arsien ka long tang ïa ka causative verb, e.g., **nang pyntwa pyntwa.**

Ka nang + V ka kdew ïa ka jingïaid ka kam ha ki khen ki ba bun kumne:

Ngan wan phra baje nang khreh lypa ho!

Katta ruh phim dep, sa nang wan.

Ha ka **nang khreh lypa** ka jingkdew ka long shaphang ka jingkhreh ka ba **ha shuwa** ban wan, bad ha ka **sa nang wan** ka jingkdew ka long ka jingïaid ka kam **hadien.**

Haba transliet sha ka English ka **dang** bad ka **nang** ki shim ïa ka - **ing** jong ka verb. e.g., **Ki dang pynheh surok** (They are widening the roads); **ki nang pynheh surok** (they are widening the roads). Hynrei ha ka jingmut pat ki ïa pher. Ka ba da ka **dang** ka shu kdew beit ba ka jingpynheh surok ka **dang** long haduh ha ka por ka kren; katba ka ba da ka **nang** ka kdew ba ka jingpynheh ka long shuh shuh: ha kane ka rukom ka transleshon jong ka **Ki nang pynheh surok** ka dei ban long **they are widening the roads more and more.**

Ka progressive marker **nang** ka kdew ïa ka jingïaid shaphrang ka jingjia la ka don ha shuwa kano kano ka verb ruh. Kane ka mut ba wat ki verb ki ba kdew ïa ka jingkut e g., **poi,iap, sangeh,** ynda haba ki shah lum khmat ha ka **nang** kum **nang poi**, **nang ïap, nang sangeh** ka jingkdew kam long shuh ïa ka jingkut (termination) hynrei ïa ka jing ïaid shaphrang hi (progression). e.g.,

Ki briew ki nang poi (nang poi) ha ing.

Ki sla ki la nang ïap man ka sngi.

ka jingkhynnin ka nang sangeh sangeh.

3.10.4. Ïai bad **dem** kum ki **iterativity marker.** Kine ki kyntien ha la ka jong ka jong ki kdew ba ka kam/jingjia ka **jia bun sien** bad ka jia ruh da ka ba am (persistence). Kata. da ka jingthmu ba ka jingjia kan jia khnang bunsien. Lah ban ïa bujli ïa ki kyntien **dem** bad **ïai** khlem da don jingkylla ei ei ha ka mining, eg.,

U **ïai/dem** leit kai ha ïing u Jim.

Ka don ka jingeh ban pynïapher ïa ki **iterativity marker** na ki **habituality marker** (ju/shait) namar baroh ar ki kren shaphang ki kam ki ba jia bun sien. Ka jingïapher hapdeng kine ar tylli ki sentens harum ka long tang na ka liang ka **jingam** bad **jingmlien.**

U ïai/ dem leit khwai man la ka step.

U ju/shait leit khwai man la ka step.

3.10.5. Ju bad **shait** ki kdew ïa ka jingmlien (habituality). Ha ki ba bun ki khep kine ki kyntien ki long ki ba lah ban

ïa bujli khlem kano kano ka jingkylla ha ka mining. Hynrei don ki briew ki ba pyndonkam ïa kine baroh ar ha kajuh ka sentens. e.g., **U ju shait khang khyndai baje/u shait ju khang khyndai baje.** Haba bishar ïa kine ym ïohi ba kin pher na ka ba ong **u shait khang khyndai baje/u ju khang khyndai baje.** Ym i ruh ba ka jingbuh lang ïa ka **ju** bad **shait** ha kajuh ka sentens ka wan rah ïa ka jingban (emphasis) ïa kata ka jingong.

Kine ki **habitual marker ju** bad **shait** ki kdew ba ki jingjia ki long ki ba shisha ha ka mynnor (true in the past) bad ki lah ruh ban long ki ba shisha haduh ha ka por ba kren. Lada u nongkren u kwah ban pynthikna ba ka jingmlien ka long ka ba shisha haduh ka por kren, u lah ban kdew ïa kane da kawei pat ka klos (clause) e.g., **U ju trei shitom bha bad haduh mynta ruh u dang trei shitom hi.**

Haneng ngi la kdew ba **ju** bad **shait** lah ban ïa bujli. Hynrei ki don ka jingïapher hapdeng jong ki na ka liang ka jingïadon lang (co-occurrence) bad kiwei pat ki kyntien kum **ym, shym, khlem** (negative marker) kumne harum.

Ka **ju** ka lah ban shah lam khmat ha kitei ki negative marker ha ka sentense ki ba dei (i) Ki jingong bad (ii) ki jingkylli, e.g.,

Um ju bam ei ei mynstep.

Kam shym ju pdiang ïa ki jingtyrwa jong u.

Ka khlem ju patiaw ïa ka ba kren.

ïa kine kijuh ki sentens (jingong) lah ban pynkylla sha ki jingkylli da ka ba buh ïa ki sur kylli ha ki bad ha ki jingthoh da ka ba buh dak jingkylli (?) hadien kawei pa kawei na ki.

Ka **shait** kam ïaid ryngkat bad ki negative marker ha ki jingong, hynrei ka leh kumta ha ki jingkylli. e.g.,

Um shait leit ha ïing i Maidong?

Kim shym shait shong da ki kali kulai mynshuwa?

Phi khlem shait die jaiñ heit?

Ka jingïadon lang jong ka **shait** bad ki negative marker ka long tang (i) ha ki jubab ban pynkheiñ (negate) ïa ka jingong ka bym shisha (false statement); (ii) haba ha ka jingong, u nongkren u lah buh lypa ïa ka kyntien **shait.**

Kane ka mut ba ka **shait** ka shu sawa (echo) biang ha ka jubab tang namar ba la pyndonkam lypa ïa ka. Kum ki nuksa:

Jingong bym shisha : U shait leit khwai man ka sngi.

Jubab ban pynkheiñ : Um shait leit khwai man ka sngi.

ïa kane:

Lane

U khlem shait leit khwai man ka sngi.

Lane

Um shym shait leit khwai man ka sngi.

3.10.6. Sa (Sequential): Ïa ka kyntien **sa** la ong da u Nissor Singh ba ka dei ka future tense marker. Hynrei kam dei. Ïa kane ka jingong la nang pynskhem shuh shuh da ka jingshisha ba ka **sa** kam lah ban ïa don lang bad ka **la.** *U **la sa leit** kam long ka ba lah ban pdiang kum ka jingong ba don jingmut. Hynrei **sa** kam dei ka future tense marker. Ka dei ka **sequence marker,** kata. ka kyntien ka ba kdew ïa ka jingïabud jong kawei ka kam hadien kawei pat. Ngin ïoh shai ïa kane ka jingmut lyngba kane ka sentens harum.

U sa ai ïa ka sati ha ka.

Ka kyntien **sa** ka kdew shai ba ka jingai sati ka long hadien kiwei pat ki jingjia ïa ki ba ym shym la kdew hangne. Lada weng noh ïa ka **sa** na katei ka sentens, yn ym ïoh satia ïa kane ka jingmut.

Kum ka **sequential marker** ka **sa** (wat la kam lah ban **ïa** don lang bad ka la) ka lah ban kdew ïa ka jingïabud ki kam ha ka mynnor bad ïa kane lah ban sngewthuh na ka kontek ne na ki past time adverbial. Lada ha ka mynta ka jingkdew ka long da ka kontek bad ha ka lashai da **yn/n.**

Kawei pat ka jingmut ba donkam jong ka kyntien **sa** ka long ba ka ai lad ban pynslem ha ka jingpyndep ïa ka kam. Kam shah ban ym pyndep tangba u briew u lah ban shim katno katno ka por ban pyndep ïa kata. Kumta lada u nongkren u ong: **Ngan sa wan.** Ka jingmut ka long ba u teh ïa lade ban wan tangba ïa ka por wan, ym shym pynthikna. Ka dei halor kane ka jingmut jong ka **sa** ba ngi sa ïoh ki jingong kum: **Phi te, sa shi sa.**

3.10.7. Ka **sa** ka lah ban lam shwa ïa ka **ban + V** kum: **Sa ban + V.** Ha kum kane ka jingïadon lang ka jingkdew kam

long shuh ïa ka jingiabud ki kam hynrei ia ka prospective aspect, kata ia ka **jingban sa jia noh** kiei kiei. e.g.,

U Hari u sa ban leit sha Delhi.

Kito ei, sa ban leit artad!

Teng teng ka **sa ban** ka pait sha ki lait kyntien lada ki nongkren ki kwah ban pynsnoh ia u **-n** ha ka personal pronoun. e.g., Kito ei **sa ba kin** leit artad!

LYNNONG 6

KA JINGÏAKHLEH KI ASPECT MARKER BAD KI MODALITY MARKER

Ha ka lynnong shaphang ki Aspek Marker la kdew ba ki aspect marker ki ieng ha 'kajuh' ka jaka ha ka sentens bad ki **modality marker.** Haba ong 'kajuh' hangne ka mut beit sha ka liang kadiang na ka verb. Ym pat shym kdew katno ki jngai ne jan ïa ka verb. Teng teng ka jingjan ka long mar khap bad ka verb, teng teng pat haba don palat ia kawei ka aspek marker bad shuh shuh lada don ha kajuh ka sentens sa kano kano ka modality marker, ka jaka jong ka aspek marker ka kynriah noh kham sha kadiang shuh shuh na ka verb. Ka jingkynriah jong ki marker ka shong kat kum ki aiñ ba ka ktien ka buh halor ka jingpyndonkam ïa ki. Ka jingdon lang jong ki aspect marker ka ktah ïa ka jingmut baroh kawei ka sentens. Kane ka mut ba lada ha ka sentens don lang ka **perphektib** bad **habitual marker,** ka sentens ka ïoh ïa ki jingmut na baroh ar ki marker. Sa kawei ka mat ka ba kongsan shaphang kine ki marker ka long ba haba ki ïa bujli jaka ka jingmut ruh kham bunsien ka kylla. Haba kren shaphang ka jingïakhleh ki marker, dei ban kdew lypa hangne ba don katto katne ki marker ki bym lah ban ïa khleh bad kiwei pat, lane ba ka jingïakhleh ka long tang ha kawei ka rukom (one order). Yn sa nang kdew ïa kine katba nang iaid artad.

Mynta ngin peit ïa ka **lah** (perfective). Kane ka lah ban don ha syndah ka verb haba ym don kiwei pat ki aspect marker nalor jong ka. e.g.,

Ki lah shoh kba.

Ki lah dep kam.

Hynrei ka **lah** ka kynriah sha kadiang ban ai jaka ïa ka **nang** (progressive), **ju** (habitual), **ïai** (interative), **da** (da_m), **sa ban** (prospective), bad **shu** (indeterminate) kumne harum:

Ki lah	nang ju ïai ïa sa ban da$_m$ lah$_m$ shu dei$_m$ hap	shoh kba.

Kitei ki marker ym tang ba ki bud nadien ka **lah** kumba la kdew, hynrei ki lah ban nang ñiat ïa ka **lah** sha kadiang shuh shuh khnang ban ai jaka ïa ki ban ïa don lang ha ka sentens e.g.,

Ki lah nang	ju ïai ïa sa ban da$_m$ dei$_m$ hap lah$_m$ shu	shoh kba.

Na ka ba la kdew haneng, ka paw shai ba haduh lai tylli ki aspek marker lane ki aspek bad modal marker ki lah ban don ha kajuh ka sentens. Hynrei kam kut tang katne. Haba kdew ïa ka ba lah ban long (ideally) khlem da kren ïa ka ba ki paid Khasi ki leh ne kim leh, lah ban ong b a haduh hynriew tylli ki marker ki lah ban don ha shuwa ka verb. Peit ïa kane ka sentens harum.

Ki *lah nang ju ïai ïa dei$_m$* shoh kba.

Ki l*ah sa ban nang shu ïa hap* shoh kba.

Ki *lah sa ban nang ïa dei$_m$* shoh kba.

Lehse ki ba bun kin ym pyndonkam haduh hynriew tylli ki marker, ar lai lane saw tylli ka long ka ba kham ïa

pyndonkam paidbah. Hynrei kam long ka bym lah long ban don hynriew.

Ki nuksa ki ba sha khmat ki pyni shai ba ka **lah** ka kynriah haduh san jaka na ka verb ban ai lad ïa kiwei pat ki marker ban don hapdeng jong ka bad ka verb. Ka ba donkam mynta ka long ban peit sa ïa ki jingkylla jaka ki marker.

Haba **nang** ka bud ïa ka **lah** kum **ki lah nang pynkhuid ïng,** ka jingmut ka long **perfective progressive.** Kane ka mut ba kane ka kam pynkhuid ïing ka la ïaid shaphrang bad mynta katto katne bynta na kata ka kam ka la nang dep. Hynrei lada buh ïa ka **nang** ha shuwa ka **lah** kum **ki nang lah pynkhuid ïa ka ïng,** ka jingmut ka kylla sha ka progressive perfective. Ka jingmut jong kane ka long: Ka jingïaid shaphrang (nang) jong ka kam pynkhuid ïng kat haduh ba la dep (lah) ka long namar ka jingkhmih lynti ba kiei kiei kin long kumba la thmu. hynrei haba kum long, ka progressive perfective (nang lah + V) ka pynpaw ïa ka jingdukha namar ka jingbym khmih lynti.

Ka **lah** kat kum ki nuksa ba sha khmat ka lam khmat ïa ka **ïai ïa.** Ha kane ka rukom don lang **(lah ïai ïa +V)** e.g., **lah ïai ïa kren.** Ka jingmut ka long **perfective iterative reciprocal,** kata, ka kam kren ka long ka ba la dep la bunsien da baroh ar liang (nongkren bad nongsngap). Hynrei ka **lah** (perfective) kam lah ban bud nadien ka **ïai** bad **ïa**. Hateng hateng ngi iohsngew ki jingong kum kine harum.

Ki ïai ïa lah$_{m}$ kyrshan hi ki hynmen keiñ!

Ki ïai ïa lah$_{m}$ kyrshan sah shano?

Kumba la pyni da ka ba mak **lah$_{m}$**, ka **lah** hangne kam dei ka perphektib hynrei ka modal **lah** ka ba kdew ïa ka jinglah ym ïa ka jingdep.

Lada bad ka **ju** pat ka **lah** ka lah ban don nadien lane na khmat, tangba ka jingïabujli jaka ka wallam ïa ka jingkylla ha ka jingmut. e.g.,

Ka lah ju leit ïew.

Ka ju lah leit ïew la katta.

Ka sentens ka ba don **lah ju** ka batai ïa ka kam leit ïew kum ka ba la ju mlien. Hynrei ka sentens ka ba don **ju lah** ka kdew ba ka jinglah dep leit ïew ha kane ka por ka long ka ba ju long borabor.

Ka **lah**$_m$ ka lah ban bud ïa **kitei** baroh ar ki marker, kata **lah ju lah**$_m$ e.g.,

U Mon u lah ju lah$_i$ bam lai tylli ki syiar shi sien bam.

Ka **lah** ka lah tang ban lam khmat ïa ka **sa ban.** Kam lah satia ban bud nadien **sa ban.** e.g.,

Nga poi haba ki lah sa ban leit.

*Ki sa ban lah leit.

Ka modal **lah**$_m$ te ka lah ban don hadien ka **sa ban.** e.g.,

Ki sa ban **lah**$_m$ leit.

Ka **lah** lem bad kiwei pat ki aspek marker ha ka jingiaieng lang bad ki modal auxiliary, na ki nuksa ba la kdew sha khmat ngi ïohi ba ka kynrïah sha kadiang kumta ba baroh ki modal auxiliary ki ïeng mar syndah bad ka verb. Kine harum ki long ki nuksa ki ban nang pynskhem shuh shuh ïa kane ka jingbatai shaphang ka Khasi.

Ki lah hap leit noh mynhynnin.

Ki ju dei$_m$ thung cheng soh mynta u bnai.

U ju/ïai lah$_m$ bam katne katne.

Ki juj/nanglah/da$_m$ leit da lade.

Ki lah/ju shu leit lypa.

Lait noh tang ka **ïa** ka bym shah ba pynbud da ka da$_m$, bad ka **shu,** hynrei baroh ki modal auxiliary ki ïeng syndah syndah ka verb.

* Ki ïa da$_m$ leit lang baroh shi shnong.

Nujor bad

Ki da$_m$ ïa leit lang baroh shi shnong.

*Ki ïa shu pynlut ei ïa ka por.

Nujor bad

Ki shu ïa pynlut ei ïa ka por.

Ha kiba bun na ki nuksa ba la kdew sha khmat la pyni ïa ka jinglah ka **lah** ban ia don lang bad kiwei pat ki aspek bad modal marker. Na ka ba yn kdew harum, ngin ïohi ba ka **lah** kam lah ban ïa don lang bad ka **dang** (durative$_I$), **da** (durative$_I$), bad **sa** (sequential). e.g.,

* Ka lah dang shna shuki.

* Ka lah da (durative$_I$) wan phai.

* Ki lah sa pan **kwai.**

Ka iingïadon lang **ka lah + dang** kam long ka ba biang ha ka Khasi namar ba kaei kaei ka ba la dep (perfective) kam lah ban long ka ba **dang** (durative) jia ha ka por ba kren. Kynrei ka **dang** ka lah ban shah bud ha ka **lah** (dang lah + V) e.g.,

Ki dang lah shna ïng.

Ka jingmut jong kane ka long ba kata ka kam shna ïng ka ba la dep ka long ka ba dang dep shen bad ba ha ka jingmut jong u nongkren ka jingshisha ba lah shna ïng ka long ka ba thymmai bad ka ba dang don jingmut haduh ha ka por ba ong ïa kane (current relevance).

Kum ka **dang** ka **da** (durative$_1$) kam lah ban bud ïa ka **lah.** Hynrei ngi ju ïohsngew borabor ïa ki jingong ha ki ba ka kyntien **da** ka bud ïa ka **lah.** e.g.

Ki lah da$_m$ wan, du khatei!

Na ka jingmut ka ba don ha kane ka jingong, kata, ba kita ki briew ki lah wan shisha (actually) ngi lah ban sngewthuh ba ka kyntien **da** hangne kam dei ka durative$_1$ kum **bam da thiah** hynrei ka dei ka modal auxiliary

Ka **lah** kam shah ba ka **sa** kan bud ïa ka. Lada kine ar ki ïa don lang hajuh, ka **sa** ka dei ban wan ha shuwa ka **lah,** e.g.,

Ki sa lah nang leit kumno?

Ka ba kum kane ka sentens ka long ha ka rukom jingkylli halor ka jingong **lah nang leit** khamtam lei lei lada ha ka jingmut u nongong ïa katei, ka don ka jingbymsngew lah ngeit ba kita ki briew ki lah nang leit. Lada ka **lah** ka bud ïa ka **sa,** hynrei ym kum ha kane ka jingpyndonkam bad jingmut kata ka lah kam dei ka **progressive aspect marker** hynrei ka **modality marker** bad kumta ïa ka yn mak **lah$_m$.** e.g.,

Ki sa **lah$_m$** pat ban ïaid biang nangta.

Kane ka sentens ha ka ba ka **sa lah$_m$** ki don lang ka kdew ba ka jinglah (ban ïaid nangta) ka long hadien katto katne ki jingïa ïa ki ba ym shym la kdew hangne.

Yn ym da donkam shuh ban kdew ïa kiwei pat ki jingïakhleh ki **aspect** bad **modality marker** namar ha ka ba kynthoh ïa ka **lah (progressive)** la kynthoh ruh ïa kiwei pat ki **aspect marker** bad **modality marker.**

KI KOT SHAPHANG KA KTIEN KHASI

1. William Pryse,
   AN INTRODUCTION TO THE KHASIA LANGUAGE
2. H W Sten
   KA GRAMMAR
3. H W Sten
   SHAPHANG KA KTIEN KHASI
4. Iarington Kharkongor,
   KA DIENSHONHI
5. H Marwein
   KI VERB KHASI
6. H W Sten & A Kharmalki,
   KA JINGHIKAI KHASI

KI AP ÏA PHI HA :

KHASI BOOK STALL
Room No 38
Synod Super Market
Mawkhar Main Road
Shillong – 793 002

NEW BOOK CENTRE
Police Beat House
Laitumkhrah
Shillong – 793 003

Rs. [illegible].00